

Diana Lausmaa

ASENDUSKODUDE NOORTE HARIDUSTEE JA SELLE KATKEMISE PÕHJUSED

LÕPUTÖÖ

Teenusmajanduse instituut

Õpperühm: KST2019/1

Juhendaja: Triin Vahula

Mõdriku 2022

Mina

Diana Lausmaa

Tõendan, et lõputöö on minu kirjutatud. Töö koostamisel kasutatud teiste autorite, sh juhendaja teostele on viidatud õiguspäraselt.

Kõik isiklikud ja varalised autoriõigused käesoleva lõputöö osas kuuluvad autorile ainuisikuliselt ning need on kaitstud autoriõiguse seadusega.

Juhendaja Triin Vahula

Lõputöö on kaitsmisele lubatud teenusmajanduse instituudi direktori korraldusega nr 1-14/56 kuupäev 04.05.2022

**Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks
tegemiseks**

Mina, Diana Lausmaa

sünnikuupäev: 12.05.1977

annan Tallinna Tehnikakõrgkoolile (edaspidi kõrgkool) tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose "Asenduskodude noorte haridustee ja selle katkemise põhjused".

1. reprodutseerimiseks paberkandjal kõrgkooli raamatukogus avaldamise ja säilitamise eesmärgil;
2. elektroonseks avaldamiseks kõrgkooli repositooriumi kaudu;
3. kui lõputöö avaldamisele on instituudi direktori korraldusega kehtestatud tähtajaline piirang, lõputöö avaldada pärast piirangu lõppemist.

Olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile ja kinnitan, et:

1. lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid ega muid õigusi;
2. PDF-failina esitatud töö vastab täielikult kirjalikult esitatud tööle.

Mõdrikul 04.05.2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1 ASENDUSKODUDE NOORI NING NENDE HARIDUSVALIKUD MÕJUTAVAD	
TEGURID	7
1.1 Psühhosotsiaalse arengu teooria ning süsteemiteooria seotus asenduskodude noorte otsustega.....	7
1.2 Asendushooldusteenuste osutamine	10
1.3 Noorte elu asenduskodudes	12
1.4 Järelhooldusteenus ja selle vajalikkus	14
1.5 Asenduskodude noorte õpitulemused ja seda mõjutavad tegurid.....	16
1.6 Noorte haridusvalikud ja tulevikuväljavaated edasiõppimise osas	19
2 UURINGU EESMÄRK, ÜLESANDED JA METOODIKA.....	22
2.1 Probleemi püstitus	22
2.2 Uuringu eesmärk ja ülesanded.....	23
2.3 Uurimismeetodi valik ja põhjendus	23
2.4 Valim ja eetiline printsiip	26
3 UURINGU TULEMUSED JA ARUTELU	27
3.1 Minevikutraumade seos asenduskodude noorte haridusvalikutega.....	27
3.2 Asenduskodus elamise mõju hariduse omandamisele.....	33
3.3 Iseseisvumise mõju hariduse omandamisele	38
3.4 Noorte ning töötajate hinnangul asenduskodude noorte haridustee katkemist ning edasiõppimissoovi mõjutavad tegurid	41
3.5 Arutelu	44
KOKKUVÕTE.....	48
SUMMARY	51
VIIDATUD ALLIKAD.....	53
LISAD	61

SISSEJUHATUS

Lapsele on oluline, et tal oleks terve perekeskkond ja vanemlik tugi, mis toetaks tema arengut ja toetaks tema kasvamist, et lapsest saaks iseseisvudes edukas täiskasvanu. Lapse arengut ja tulevikku mõjutavad paljud tegurid. Kõikidest võimalikest faktoritest on lapse arengule kõige olulisemad lapse kasvukeskkond ja vanemluse kvaliteet (Centers for Disease Control and Prevention, 2021). Võib juhtuda, et vanemad ei suuda tagada lapsele turvalist perekeskkonda ning vanemlikku hoolt, mistõttu on riigil roll tagada lapsele sobiv asendushooldus tema enda perekonnast väljaspool. Asendushooldus kõige üldisemas mõistes tähendab lapse eest hoolitsemist lühi- või pikaajaliselt väljaspool tema sünniperekonda. Hooldusperes, perekodus või asenduskodus lapse kasvatamise puhul on tegemist asendushooldusteenusega, mida reguleerib sotsiaalhoolekandeseadus. (Sotsiaalkindlustusamet, 2021)

2020. aasta 1. juuni seisuga elas Eestis asutustepõhisel asendushooldusel ehk pere- ja asenduskodudes 804 last, kellest perevanematega perekodudes elas 517 last, kasvatajatega asenduskodudes 287 last ning hooldusperedes elas 134 last. Hooldusperedele lisaks on olemas ka eestkostepered või eestkostjad. Tegemist on lapse seadusliku esindajaga, kellel on õigus ja kohustus hoolitseda eestkostetava lapse ja tema vara eest ning kelleks on sageli lapse enda sugulased või lähedased. Eestkostel olevaid lapsi ja noori oli 2019. aasta seisuga 1399, kellest alaealiseid oli 1272 ning 18-aastaseid või vanemaid 127. (Leosk, 2020)

Hariduse omandamine on oluline samm iseseisva elu edukal alustamisel, kuna see võib mõjutada hilisemat tööelu, töö leidmise võimalusi ning õppimise käigus võib avarduda sotsiaalne võrgustik (Gornischeff, Sindi, Saia, Toros ja Valma, 2019, lk 20). Sageli kogevad asendushooldusel olevad lapsed ja noored õppimisel probleeme ning nende õpitulemused koolis on keskmisest nõrgemad, mille tulemusel võib katkeda nende koolitee või tekivad neil tulevikus raskused töökarjääri tegemisel (Van Holen, Van Hove, Clé, Verheyden ja Vanderfaellie, 2021).

Autor valis lõputöös käsitletavaks teemaks asenduskodudes kasvavate noorte haridusvalikud, mille suhtes tekkis autoril isiklik huvi peale asenduskodu külastamist. Lõputöö autor soovib teada, mis põhjustab asenduskodudes kasvavate noorte katkenud haridustee ning vähese huvi tulevikus edasiõppimise vastu.

Varasemalt on Eesti asenduskodudes elavate noorte haridustee valikuid ning seda mõjutavaid tegureid käsitlev uurimistöö koostatud Göteborgi Ülikooli õpilase Gerda Heinma poolt (Heinma, 2017) ning asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring selgitab statistilisi andmeid haridustaseme ning eagruppide lõikes (Osila, Turk, Piirits, Biin, Anniste ja Masso, 2016).

Töös käsitletavaks uurimisprobleemiks on asenduskodudes kasvanud noorte haridustee katkemine ning huvipuudus edasiõppimise suhtes. Uurimisprobleemi lahendamiseks on töö autor tutvunud erinevate teadusallikatega, uurinud mitmeid sotsiaalvaldkonda puudutavaid õppematerjale ning suhelnud vahetult asenduskodus kasvanud isikutega ja asenduskodude noortega kokkupuutuvate spetsialistidega. Saadud andmete põhjal on antud töös kirjeldatud asenduskodudega seonduvat, uuritud lähemalt asenduskodudest pärit noorte hariduskäiku ning analüüsitud põhjusi, miks antud noortel katkeb sageli haridustee ning puudub huvi edasiõppimise vastu.

Lõputöö eesmärk on anda ülevaade asenduskodude noorte minevikutraumade, asenduskodus elamise ning iseseisvumise seosest noorte haridusvalikutega ning leida võimalikud asenduskodude noorte haridustee katkemise põhjused. Läbiviidav uuring on kvalitatiivne ning kasutatud on intervjuerimismeetodit. Andmete saamiseks on töö autori poolt koostatud kaks poolstruktureeritud intervjuud, millest intervjuu 1 on mõeldud asenduskodude noortega tegelevatele töötajatele ning intervjuu 2 asenduskodude noortele.

Töö eesmärgi täitmiseks on koostatud järgnevad uurimisülesanded:

1. Esitada teoreetilised lähtekohad psühhosotsiaalse arengu teooriast ja süsteemiteooriast, asendushooldus- ning järelhooldusteenusest;
2. Anda ülevaade asenduskodude noorte minevikutraumade, asenduskodus elamise ning iseseisvumise mõjust noorte õpitulemustele ning haridusvalikutele;
3. Analüüsida asenduskodu noortega töötavate spetsialistide arusaamasid noorte haridustee katkemise põhjuste ja vähese edasiõppimise huvi kohta;
4. Analüüsida asenduskodu noorte endi arusaamasid haridustee katkemise põhjuste ja vähese edasiõppimise huvi kohta.

Lõputöös on tuginetud psühhosotsiaalse arengu teooriale ning süsteemiteooriale. Psühhosotsiaalse arengu teooria kohaselt jaguneb inimese psühhosotsiaalne areng elu vältel vastavalt eagruppidele kaheksaks etapiks ning kirjeldab iga vanusegrupi olulisemaid mõjutajaid ning isiku keskseid vajadusi

(Lewis, 2020). Kuna asenduskodu noor sõltub teda ümbritsevast ning talle mõju avaldavast keskkonnast mis kujundab mingil määral noore otsuseid, on oluline kasutada ka süsteemiteooriat. Süsteemiteooriale tuginedes on ökoloogilisele süsteemiteooriale kohaselt lapse üldine kasvukeskkond erineva viie omavahelises seoses olevate ja vastastikmõju omavate keskkondade süsteemne kogum. (Guy-Evans, 2020)

Lõputöö jaguneb kolmeks peatükiks. Töö esimeses peatükis kirjeldatakse töö teoreetilisi lähtekohti, teises peatükis esitatakse uuringu eesmärk ning ülesanded, põhjendatakse uurimismeetodi valik ning selgitatakse uuringu valim. Kolmandas peatükis analüüsitakse uuringus osalenute intervjuude vastuseid ning esitatakse tulemused.

1 ASENDUSKODUDE NOORI NING NENDE HARIDUSVALIKUD MÕJUTAVAD TEGURID

Käesolevas peatükis kirjeldatakse psühhosotsiaalse arengu teooria ning süsteemiteooria seotust asenduskodude kasvandike kui isiksuste kujunemisega ning nende otsuste mõjutajatena, selgitatakse asendushooldussüsteemi Eestis ja asenduskodus elamise mõju seal kasvavale noorele. Samuti antakse ülevaade järelhooldusteenusest ning kirjeldatakse asenduskodudes kasvanud noorte hariduskäiku ning antud noorte haridusotsuseid mõjutavaid faktoreid.

1.1 Psühhosotsiaalse arengu teooria ning süsteemiteooria seotus asenduskodude noorte otsustega

Erik Eriksoni psühhosotsiaalse arengu teooria pärineb Freudi psühhosotsiaalse arengu teooriast. Vastavalt psühhosotsiaalse arengu teooriale jaguneb inimese areng kaheksaks eluetapiks, mille kohaselt kogeb inimene oma eluea jooksul alates imikueast kuni hilise täiskasvanueani igas eluetapis vajadust kogeda mingit tüüpi arengukogemust, mille läbides areneb inimeses välja teatud pädevus ning mis aitavad kaasa isiksuse kujunemisele kogu elu vältel. Etapid jagunevad imikuea etapiks, väikelapsee etapiks, eelkooliea etapiks, kooliea etapiks, noorkukiea etapiks, varajase täiskasvanuea etapiks, keskea etapiks ning hilise täiskasvanuea etapiks. (Kivnick ja Wells, 2013, lk 1-5)

Lapse esimesel eluaastal on märkimisväärne roll lapse terve isiksuse kujunemisel. Antud vanusevahemikus kujuneb lapsel välja usaldustunne maailma vastu, mistõttu on ülimalt tähtis intensiivne lapse eest hoolitsemine- lapsele tuleb pakkuda füüsilist lähedust, armastust, emotsionaalset tuge ning silmsidet. Kuna tegemist on täielikult hooldatavatest sõltuvate isikutega, on vaja pöörata tähelepanu kõigile lapse vajadustele koheselt, kui laps väljendab mingisugust häiritust. Paljudel imikueas asenduskodudesse paigutatud lastel on lõigatud ära selline side oma emadega- selline kogemus on lapsele ülimalt traumatiseeriv ning asenduskodudes on suur oht, et laps ei saa talle loomulikku vanemlikku tähelepanu, mis võib jätta negatiivse jäljekogu eluks. Seetõttu peaks olema suur rõhk sellises vanuses pideval lapse eest hoolitsemisel. (Vogel-Scibilia, McNulty, Baxter, Miller, Dine ja Frese, 2009, lk 406-407)

Väikelapse etapis avastavad lapsed, et tulemuste saamiseks saavad nad oma tegevust kontrollida ja oma keskkonna suhtes reageerida. Antud etapis on lapsel roll arendada isiklikku kontrolli enda tegevuste üle ning neil on oluline võimalus võtta ise vastu teatud otsuseid. Teatud autonoomiat mitte saavutades võib lastel jääda sisse üldine ebakindlus ning domineerivaks võib saada häbitunne. Seevastu lapsed, kes selle etapi edukalt läbivad, õpivad end tundma enesekindlana. Selles etapis on oluline lapsele saada tunnustatud. (Allen, Svetaz, Hurtado, Linares, Garcia-Huidobro ja Hurtado, 2013, lk 4-7)

Eelkooliea etapis hakkavad lapsed õppima käitumisega kontrollima enda ümber toimuvat. Lapsed õpivad teistega suheldes ning eakaaslastega konfliktide esinedes saavutama enda tahtmist. Samuti õpivad lapsed selles eas tundma vastutustunnet ning omaalgatusoskust, mis arendavad edasi lapse enesekindlust. Selles etapis edukad lapsed tunnevad end oskuslikuna ning enesekindlana. Neile, kes neid oskusi omandada ei suuda, võib jääda domineeriva käitumismallina esinema pidev süütunne ja vähene algatusvõime. Antud etapis on oluline lasta lapsel sotsialiseeruda, ennast avastada ning võimalus ennast kehtestada, et areneks välja algatusvõime ning terve enesehinnang. (McLeod, 2018)

Neljandas, kooliea etapis, areneb lastel sotsiaalse suhtlemise tulemusel uhkustunne oma saavutuste ning võimete üle. Antud etapis on lapsele oluline erinevate akadeemiliste ning sotsiaalsete oskuste omandamine, mis soodustaks lapsel eduelamuse teket, tõstaks lapse enesekindlust ning pädevustunnet. Kui asenduskodude laste puhul on varasemalt suurem vastutus asenduskodude kasvatajatel, mängib selles vanuseetapis suuremat rolli kool ning eakaaslaste mõju. Selles etapis on lapsele oluline teistepoolne tunnustus ja julgustus- nende puudumisel võib kujuneda välja alaväärsus ning vähene enesekindlus. (Cherry, 2021)

Noorukieas seisavad lapsed silmitsi identiteedi- ja rollisegadusega. Peamine ülesanne antud vanusegrupis on arendada välja eneseidentiteet- selleks püüavad noored avastada enda „täiskasvanud mina“ ning katsetavad erinevaid rolle. Selles etapis edukad noored omandavad tugeva identiteeditunde, omandavad enda väärtused ning oskuse jääda endale kindlaks. Noored, kes selle etapi läbivad ebaedukalt, võivad olla mitteneseteadlikud- neil võib olla nõrk enesetunnetus ja rollisegadus, samuti raskused endale sobilike otsuste tegemisel ning raskused sotsiaalsete rollide valimisel. Kui teismelised ei tea oma identiteeti, on nad rohkem tuleviku suhtes segaduses- nad ei tea kes nad on ja mida nad tahavad oma eluga teha. Antud arenguetapis on noortele oluline kuuluvustunne ning eakaaslaste toetus. (Rageliené, 2016, lk 98-99)

Eriksoni teooria väitel kogevad inimesed igas etapis teatud tüüpi konflikti, mille lahendamise tulemusel arenetakse edasi järgmisesse etappi- iga etapi puhul võidakse jääda kinni või areneda teatud pädevuste saavutades edasi järgmisesse etappi. Igas etapis on teatud isikliku arengu potentsiaal, samuti võimalus ebaõnnestuda. Etappide läbimise korral omandab inimene psühholoogilisi omadusi, mille tulemusel kasvab inimese enesehinnang ning pädevus edaspidistes eaetappides. Kui mingit etappi ei läbita edukalt, on suurem tõenäosus, et inimesel ei arene välja vajalikud oskused ning seetõttu võib olla raskendatud edaspidine elus toimetulek- inimesse jääb etappe edukalt mitteläbides puudulikkus- ning võimetustunne. Arenemises, eriti varasemates etappides mängib olulist rolli vanemate olemasolu ja tugi. Nende kahe puudumine võib olla üks põhjustest, miks asenduskodudes üles kasvanutel on elus hakkama saamisel raskem, kuna neil on puudunud piisav tugi arenemaks vastavalt vajadustele läbi kõikide erinevate eaetappide. (Knight, 2017, lk 4-7)

Paralleelselt psühhosotsiaalse arengu teooriaga on oluline asenduskodude noorte kui osa süsteemi liikmete ning otsuste käsitlemise puhul ka süsteemiteooria, mida käsitletakse mitmetes sotsiaaltöö valdkondades. Süsteemiteooriat on võimalik kasutada, et mõista erinevaid probleeme (näiteks laste väärkohtlemine ja pereprobleemid), mis on seotud üksikisikute isiklike probleemidega (madal enesehinnang, motivatsioonipuudus, ärevus jms). (Online MSW Programs, 2020)

Üldise süsteemiteooria üheks rajajaks peetakse Ludwig von Bertalanffy, kes oli Viini päritolu bioloog. Üldine süsteemiteooria keskendub mitte üksnes üksikute elementide omadustele, vaid niisamuti kogu süsteemile ja elementide keskkonnale kui tervikule ning nende omavahelisele vastastikmõjule. Bertalanffy teooria kohaselt on süsteem seega kõigist elementidest ja nende elementide suhete omavaheliste seoste kogum. Antud teooria kohaselt omab süsteem sõltumata välistest mõjutustest võimekust säilitada üksikute elementide identiteet ning elementide muutuste korral ei muutu süsteemi enda identiteet ehk süsteemi iseloomu ei ole võimalik ennustada selle elementide omaduste järgi. (Van Assche,Valentinov ja Verschraegen, 2019).

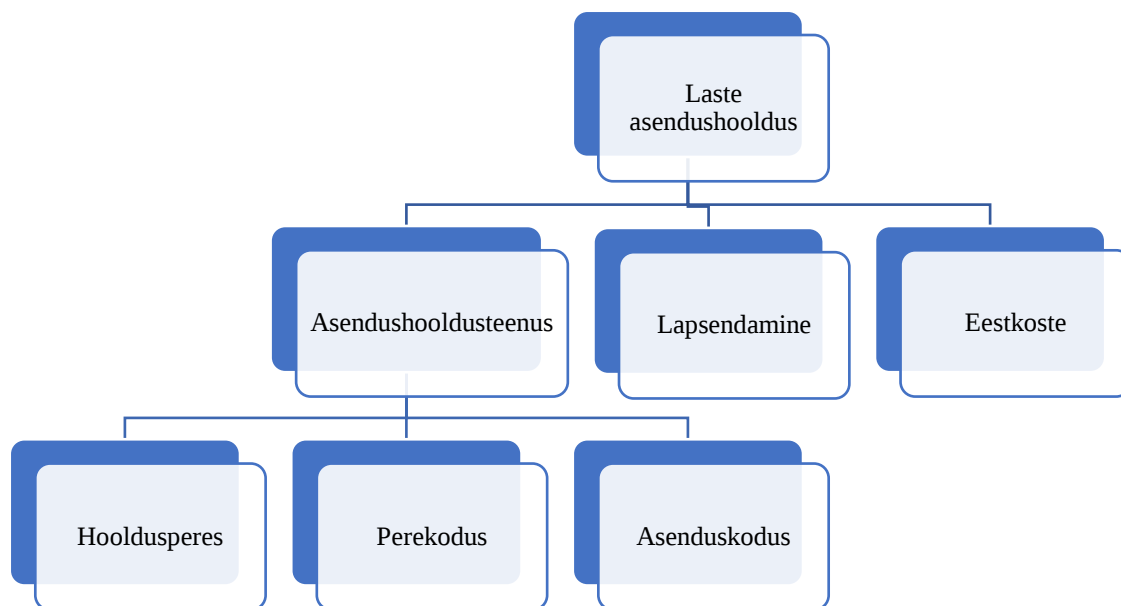
Ökoloogilise süsteemiteooria rajajaks on Ameerika psühholoog Urie Bronfenbrenner. Bronfenbrenner viitas süsteemiteooriale tuginedes, et lapse üldine kasvukeskkond on erinevate keskkondade süsteemne kogum, mis koosneb viiest omavahel seotust ning vastastikmõju avaldavast süsteemist. Need viis süsteemi nimetas Bronfenbrenner mikrosüsteemiks, mesosüsteemiks, eksosüsteemiks, makrosüsteemiks ning kronosüsteemiks. Kõige enam mõjutab last mikrosüsteem, mis hõlmab antud süsteemi elementidena lapse kõige vahetumaid keskkondasid nagu perekonda ja hooldus- või õppekeskkonda (lasteaed ja kool). Mesosüsteem hõlmab lapse mikrosüsteemide

elementide vahelisi suhteid, milleks võib olla näiteks suhtlus lapse vanemate ning lapse kooliõpetajate vahel. Mesosüsteemi puhul ei toimi inimese individuaalsed mikrosüsteemi osad iseseisvalt, vaid on omavahelises seoses ning mõjutavad üksteist. Eksosüsteem hõlmab erinevaid formaalseid ja mitteametlikke sotsiaalseid struktuure- vanemate töökoht, vanemate majanduslik toimetulek, elukoht ja muud välisfaktorid, mis on kaudselt last mõjutavad. Makrosüsteem keskendub kultuuriliste elementide mõju lapse arengule, milleks on näiteks lapse etniline kuuluvus, ühiskonna kultuur või riigi üldine jõukus. Kronosüsteem on aga kõigist lapse elus toimuvatest arengut mõjutavatest keskkonnamuutustest koosnev süsteem, mille hulka kuuluvad näiteks erinevad elumuutused (perekonna lagunemine, kolimine), ajaloolised sündmused ja muud faktorid, mis mõjutavad noore arengut ning käitumist kaudselt, varjatud kujul. (Guy-Evans, 2020)

Asenduskodude noorte puhul on seega antud teooriate abil võimalik hinnata noorte võimalike otsuste ning haridusvalikute põhjuseid, mis võivad olla seotud noorte asenduskodusse elama paigutamisega, nende päritoluga ja minevikuga enne asenduskodudesse elama asumist. Antud juhul, et mõista noort kui elementi mis on osa tervikust, tuleb mõista, et noor on osa teda mõjutavast suuremast süsteemist ning samuti on noorel sõltumata ümbritsevast keskkonnast võimalik säilitada enda identiteet.

1.2 Asendushooldusteenuste osutamine

On lapsi, kellel ei ole mingil põhjusel võimalik kasvada oma sünniperekonnas. Nende kasvamise toetamiseks on mõeldud kolm eri asendushoolduse vormi, milleks on lapsendamine, eestkostes või asendushooldusteenus, millest viimast viiakse läbi hooldusperes, perekodus või asenduskodus ning teenust osutatakse kuni lapse täisealiseks saamiseni või õpingute jätkamise korral vastavalt seadustes sätestatud tingimustel maksimaalselt õppeaasta lõpuni, mil noor saab 19-aastaseks (Sotsiaalministeerium ja Sotsiaalkindlustusamet, 2021). Joonis 1 selgitab asendushoolduse süsteemi jagunemist Eestis.

Joonis 1. Asendushoolduse süsteem Eestis (Nuiamäe, Murasov ja Masso, 2020, lk 7).

Asendushoolduse eesmärk on rahuldada lapse põhivajadused, tagada lapsele turvaline ja arenguks sobilik kasvukeskkond, võimaldada lapsele peresarnased elutingimused ning valmistada laps ette täiskasvanuelus hakkama saamiseks. Asenduskodus asendushooldusteenuseks loetakse teenuse osutamist kasvatajatega peres, kus elab samal ajal kuni kuus last. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2021) Asenduskodus hoolitsevad laste eest kasvatajad, kellest vähemalt üks viibib peres laste juures ööpäevaringselt ning vajadusel aitab Sotsiaalhoolekande seaduses kehtestatud nõuetele vastav abiline (Sotsiaalkindlustusamet, 2020, lk 13). 2021. aasta märtsikuu seisuga on Eestis ligikaudu 40 asendushooldusteenust pakkuvat pere- ja asenduskodu, kus elavad 800 last ning noort (Meinberg-Kadai, 2021).

2015. aastal Sotsiaalministeeriumi poolt valminud vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika rohelisest raamatust lähtuvalt viidi 2018. aastal sotsiaalhoolekande seaduses läbi muudatused, milles seati kolm strateegilist eesmärki lastele ja noortele parema heaolu ning arenguvõimaluste tagamiseks. Seatud eesmärkideks olid perepõhise asendushoolduse osatähtsuse suurendamine, asendushoolduse kvaliteedi tõstmine ning asendushoolduselt elluastumise ettevalmistuse ja järelhoolduse tõhustamine. Samuti annab seadus selge suunise eelistada asendushooldusteenuse pakkumisel perepõhist hooldust pakkuvat hooldusperet. (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 6-7) Sotsiaalhoolekande seadusest lähtuvalt leiavad nii

Sotsiaalkindlustusamet kui Lasteombudsman, et lapse asendushooldusele paigutades tuleks võimalusel eelistada eelkõige perepõhist asendushoolduse vormi, kuna see ühtib enim laste ja noorte loomuliku kasvukeskkonnaga (Sotsiaalkindlustusamet, 2020, lk 3 ja Lasteombudsman, 2013, lk 5).

Asenduskodude laste ja noorte aitamiseks integreerumisele ühiskonda ning neile võrdsete võimaluste tagamisele täisväärtuslikust elust osavõtuks on moodustatud asenduskodu töötajate poolt üle-eestiline mittetulundusühing Eesti Asenduskodu Töötajate Liit (EATL). EATL-i tegevusteks on asenduskodude noortele ning kasvatusala töötajatele seminaride ning koolituste pakkumine, samuti tugisikuteenuse “Noorelt noorele” osutamine, mis on mõeldud asendushooldusteenuselt või perekonnast eestkostelt järelhooldusteenusele või iseseisvasse ellu astuvale noorele ning noorele, kes on asendushooldusel olles jäänud lapseootele või saanud lapsevanemaks. (Eesti Asenduskodu Töötajate Liit, 2021)

Asenduskodude noorte elu mõjutab oluliselt asenduskodus elamine ja sealne kasvukeskkond, mis on mõnevõrra erinev bioloogilises perekonnas elades. Järgnevas peatükis antakse ülevaade sellest, milline on noorte elu asenduskodudes elades ning kuidas see noore elu mõjutab.

1.3 Noorte elu asenduskodudes

Mõningad kuud peale Eesti iseseisvumist võeti esimeste seaduste hulgas vastu Eesti Vabariigi lastekaitse seadus, mis jõustus 01.jaanuaril 1993. aastal. Tol ajal põhines Eestis lastega töötamine ja pedagoogika traditsioonilisel arengupsühholoogial, mille juhendusel suhtuti lastesse kui täiskasvanu kõrval ebavõrdsesse- laps oli täiskasvanuga võrreldes loomult haavatav ja puuduva kompetentsusega, mistõttu vaadeldi lapsi eelkõige kui kedagi keda on vaja õpetada ja ette valmistada täiskasvanuks saamiseks. Tänapäeval on uuringute ja areneva psühholoogiamaastiku tulemusel arvamus laste suhtes muutunud. (Strömpl, 2016, lk 2)

Laste eest hoolitsemise viis mõjutab tugevalt lapse arengut ning teeb seda kestvalt ka edasise elu jooksul. Lapse varajase elukogemuse ja tulevikus toimetuleku vahel suur seos nii lühiajalises kui pikaajalises perspektiivis, mis on suuresti tingitud sellest, kui palju said nad emotsionaalset tuge nooremas eas. Noore inimese terveks emotsionaalseks arenguks on ennekõike vajalikud pidevad ja terved inimsuhted, intiimse läheduse ja hoituse tunne, mis võib olla puudulik asenduskodu

kasvukeskkonnas. Intiimne kontakt ja suhtlus teiste inimestega võimaldab noorel inimesel arendada elamisoskusi ja teadmisi, et saada tulevikus hea emotsionaalse tervisega iseseisvalt hästitoimivaks inimeseks. Seetõttu peaks asenduskodudes olema pandud võimalikult suur rõhk sotsiaalsetele tegevustele, mis on suunatud noorte pädevuse ning kuuluvusetunde toetamisele. Asenduskodudest pärit noorte puhul on täheldatud tihti rohkem raskusi iseseisvusega, mistõttu võiks asenduskodud varakult keskenduda noorte kaasamisele oma elu planeerimisele, mis arendaks ja julgustaks noorte võimekust otsuseid vastu võtta ning toetaks nende võimet olla iseseisev. (Scannapieco, Connell-Carrick ja Painter, 2007 lk 5-12)

Paljudes riikides üle maailma on seatud kahtluse alla asenduskodude hoolduskorraldus, mille põhjuseks on sageli asjaolu, et sellises kasvukeskkonnas on kasvandikud mingil kujul tähelepanuta jäetud või nad ei saa piisavalt neile vajaminevat tähelepanu. Mitmete uuringute tulemused on näidanud tugevaid seoseid kehva kognitiivse arengu ning asenduskodudes hooldamisel olemise vahel. (Johnson, Browne ja Hamilton-Giachritsis, 2006, lk 9-25) Uuringud näitavad, et kognitiivse arengu seisukohast on oluline lapse või noore asutusesse sattumise vanus, aeg mille vältel asutuses elatakse ning iseseisvalt elama minemise vanus (Sherr, Roberts ja Gandhi, 2017, lk 17-22). Walsh ja Mattingly (2011) hinnangul kogevad pikaajaliselt asendushoolduses elavad lapsed ja noored võrreldes eakaaslastega, kes on oma peredega taasühendatud või kes on adopteeritud, rohkem käitumis- ja emotsionaalseid probleeme. Antud probleemidega laste ja noorte tuvastamine ning toetamine on nii asendushooldusele asumisel kui iseseisvumisel oluline, et pakkuda kasvandikele vajalikku tuge terve arengu toetamiseks. (Walsh ja Mattingly, 2011)

Isat ja Vinckler-Nannattu (2019) on kirjeldanud taoliste läbielamiste korral, mil näiteks laps on kasvanud koos emotsionaalselt kättesaamatute täiskasvanutega, kogenud vägivalda või kuritarvitamist, tagajärjena lastel komplekstraumade esinemist- komplekstraumad aga mõjutavad pika perioodi vältel lapse/noore emotsionaalseid ning sotsiaalseid oskusi, kognitiivseid ning käitumuslikke oskusi, samuti stressiolukordades toimetulekuvõimekust ning vähest enesekindlust. Palju lapsi, kes suunatakse elama asenduskodusse, on minevikus olnud hüljatud, kogenud väärkohtlemist või on jäetud hooletusse. Seetõttu tuleks taolisi traumakogemusi saanud laste puhul toetada nende põhivajaduste täitmist- asenduskodudes tuleks panna rõhku vastava toetuse andmisele ning asenduskodude keskkond peaks pakkuma palju võimalusi taastuda negatiivsetest minevikukogemustest. Lapsed, kes on kogenud traumaatilisi sündmusi vajavad rohkem turvalisus- ja armastustunnet. Asenduskodudes on vaja töötajaid, kes oskaksid arvestada traumatiseeritud laste

vajadustega. Seda mitte tehes või lastega valesti käitudes võib see lastes traumat süvendada. Lastel, kellel on positiivsed suhted hooldajatega, paranevad minevikutraumadest suurema tõenäosusega. (Isat ja Vinckler-Nannattu, 2019)

Õiguskantsleri nõunikud viisid asenduskodudes läbi kontrollkäigud, kus õiguskantsleri vanemnõuniku Margit Sarve sõnul oli kontrollkäigu eesmärgiks analüüsida asenduskoduteenuste pakkumise kvaliteeti, kasvandike rahulolu seoses asenduskodus elamisega, nende igapäevaelu korraldamist ning iseseisvaks eluks ettevalmistamist. Kontrollkäikudest selgus, et personal teeb head ja auväärset tööd, mille tagajärjel on sealsetes asutustes viibivad lapsed suhteliselt rahul oma eluga ning nende põhivajaduste eest on kantud hoolt, kuid avastati ka korduvaid süsteemseid probleeme, mille lahendamine võiks tõsta sealsete kasvandike elukvaliteeti. Avastati märke sellest, et riigieelarve asenduskodudes võib olla puuduv kõikide laste põhivajaduste rahuldamiseks, lisaks kaks kolmandikku asenduskodudest ei vastanud seadustega ettenähtud laste ja kasvatajate vahelisest suhtarvule. Viimase tulemusel, mil laste ja kasvatajate suhtarv ei vastavuses seadusega, ei ole kasvatajatel võimalik tegeleda lastega piisavalt põhjalikult, mis omakorda võib piirata laste turvalisust ja arengut. Probleemide lahendamiseks on esitanud õiguskantsler soovitus luua asenduskoduteenuse osutamise miinimumstandardid, mis võtaks arvesse laste põhivajadused, mis peavad lastel olema rahuldatud. (Lasteombudsman analüüsis..., 2021)

Võib järeldada, et asenduskodude noorte elu on tugevasti mõjutatud sellest milline oli nende elu enne asenduskodudesse elama asumist ning kuigi asenduskodud pakuvad lastele ja noortele turvalisemat kasvukeskkonda, võib sealgi elamisel ilmned a mõningaid noort mõjutavaid puuduseid. Kuna asenduskodudes on üheks eesmärgiks noorte ettevalmistamine iseseisvaks eluks, vajavad noored sageli tuge iseseisvas elus hakkama saamiseks ning selleks on nende toetamiseks loodud järelhooldusteenus.

1.4 Järelhooldusteenus ja selle vajalikkus

Praxise poolt läbi viidud uuringust selgub, et asendushoolduses elavad noored usuvad end iseseisvaks eluks hästi valmis olevat. Enamasti ilmneb, et noored hindavad enda teadmisi-oskusi üle ning vajavad siiski iseseisva eluga toimetulekuks lisaabi. (Osila, et al., 2016, lk 3) Asenduskodust iseseisvasse ellu astunud noortel esineb sageli puudulikku isemajandamise ja rahaasjade planeerimise oskust, töö

leidmise ja -hoidmise oskust ja teadmisi ning vajaka jääb ka sotsiaalsetest oskustest (Turk, 2011, lk 57). Asendushoolduselt lahkuvad noored vajavad sageli mitmesugust tuge, et saada hakkama oma tervise ja heaolu tagamisega, isikliku arenguga, sotsiaalsete suhetega, hariduse omandamisega ning tööl käimisega, praktiliste oskustega, rahaga ümber käimisega ning et nad oleksid teadlikud oma seaduslikest õigustest ja teda puudutavatest juriidilistest küsimustest (Cantwell, Gale, McGhee ja Skinner, 2019, lk 100-111). Suurem osa asendushoolduselt lahkuvaid noori soovivad säilitada sidemeid ja suhteid neile usaldusväärse isikuga, kes neid suunaks, toetaks ja abistaks iseseisva eluga toimetulekul. Seejuures võib olulist tuge pakkuda iseseisvuvale noorele suhtlus lastekaitsetöötajaga ning tugiisikuna tegutseva, sarnase eluetapi läbi elanud noorega. (*Ibid*, lk 116)

Järelhooldusteenus on uus teenus, mis on loodud 2018. aastal asendushooldusel täisealiseks saanud noortele (Sindi, et al., 2019a, lk 72-73). Järelhooldusteenuse puhul on tegemist kohaliku omavalitsuse üksuse poolt korraldatava sotsiaalteenusega, mille eesmärgiks on asendushoolduselt ja eestkostelt lahkuva isiku iseseisva toimetuleku ja õpingute jätkamise toetamine. Järelhooldusteenuse rahastamine toimub teenust saava isiku rahvastikuregistrisse kantud elukohajärgse kohaliku omavalitsuse üksuse eelarvest ning järelhooldusel oleva isiku sissetulekutest. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2021) Antud teenust osutatakse lähtuvalt juhtumiplaanist, mille alusel tagab kohaliku omavalitsuse üksus teenust saavale isikule eluaseme ning vajaduspõhised tugiteenused, näiteks tugiisikuteenus ja toetused, mille hulka kuulub isiklike kulude katmine keskmiselt 240 euro ulatuses ühes kuus ja vähemalt 2880 euro ulatuses ühes aastas (Sotsiaalministeerium, 2021). Noorele vajaduspõhiste tugiteenuste ja toetuste määramiseks peab kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja hindama noore individuaalseid teenuste ja toetuste vajadusi. Üheks oluliseimaks toetamise vormiks on tugiisikuteenususe osutamine. (Sindi, et al., 2019a, lk 72) Olulisel kohal nähakse järelhooldusteenusena ka juhendatud elamise teenust, mille korral tagatakse täisealiseks saanud noorele eluase koos tugiisikuteenususega (Osila, et al., 2016, lk 41).

Järelhooldusteenuse põhiline eesmärk on toetada asendushoolduselt lahkuva noore iseseisvumist ning õpingute jätkamist, mistõttu ei saa seda lugeda osaks asendushooldusest mil tegeletakse noore kasvatamisega, vaid seda saab pidada võimalikuks jätkuks asendushooldusteenusele (Sindi, et al., 2019b, lk 43). Kohaliku omavalitsuse üksuse ülesandeks on tagada järelhooldusteenus asendushooldusteenusel viibivale täisealisele noorele, kes jätkab asendushooldusel alustatud õpinguid või peale põhi-, kesk-, kutse- või kõrghariduse omandamist jätkab järgmisel õppeaastal õppimist kutseõppe tasemeõppes, rakenduskõrgharidusõppes, ülikooli bakalaureuse- või

magistriõppes või bakalaureuse- ja magistriõppe integreeritud õppes (Sotsiaalministeerium, 2021). Kohalikel omavalitsustel on kohustus osutada järelhooldusteenust kuni õpingute katkestamise või esmase nominaalse õppeaja lõpuni, kuid mitte kauem kui noor on saanud 25-aastaseks (Sindi, et al., 2019a, lk 73). Kuldjärve (2021) andmetel puudub kohalikul omavalitsusel kohustus järelhooldusteenust osutada, kui noor õppimist ei jätkata või kui noor on elanud eestkosteperes, ent seda võidakse osutada noorele kuni 21-aastaseks saamiseni (Kuldjärv, 2021).

Järelhooldusteenust seega lisaks noore iseseisvas elus toimetuleku toetamiseks kasutatakse ka noore õpingute jätkamise soodustamiseks. Järgnevas peatükis antakse seega ülevaade asenduskodude noorte õpitulemustest ja seda mõjutavatest teguritest, et anda ülevaade põhjustest, miks on asenduskodude noorte haridustee jätkamise toetamine oluline.

1.5 Asenduskodude noorte õpitulemused ja seda mõjutavad tegurid

Haridus on iga indiviidi eduka elus toimetuleku eelduseks, kultuuri kestlikkuse ja ühiskonna koostoimimise aluseks ning samuti on see oluline riigi majanduslikule arengule. Õppeasutust ei peeta enam kõigest kohaks, kus omandatakse haridust, vaid esmajoones noore isiksust ja tema võimekust maailmas hakkama saamist kujundavaks keskkonnaks. (Eesti hariduse viis väljakutset, 2011) Võimalus saada õppida ning pühenduda täielikult õpingutele on oluline noortele edasiseks arenguks ja iseseisvaks eluks (Euroopa Nõukogu, 2015, lk 56). Haridusega seotud valikud, muuhulgas kõrgharidustasemel õpitavate erialade valik, omavad suurt rolli noore tulevikule ning on seetõttu üheks oluliseimaks tehtavaks valikuks. Enamik noortest teeb tulevikus hariduse omandamisega seotud valiku vanusevahemikus 14-18 eluaastat. (Tripney, Newman, Bangpan, Nisa, Mackintosh ja Sinclair, 2010)

Noorte hariduse omandamist mõjutavad tegurid jaotatakse Valk (2016) poolt kirjeldatule tuginedes enamasti nelja gruppi (Valk, 2016, lk 7):

- 1) Individaalsed põhjused- on seotud isiku võimekustega, eelistustega ning väärtustega, vastavalt millele mõjutavad noore õppimishuvi väljakujunenud hoiakud hariduse omandamise suhtes.

- 2) Koduga seotud põhjused- on seotud pere majandusliku toimetulekuga, pereliikmete madala haridustasemega, lapse ning vanemate vahel esinevate probleemidega, lapsevanema sõltuvuskäitumisega, üksikvanemaga elamisega ning vanema võimaliku lapsevanemaks saamisega varases eas.
- 3) Kooliga seotud põhjused- on seotud koolist puudumisega, akadeemilise ebaedukusega, vähese õpimotivatsiooniga, koolide vahetamisega, negatiivse kooli sisekliimaga (suhted kaasõpilaste ja kooliõpetajatega), õpetajate ootuste või hoiakutega õpilase suhtes, õpilaste individuaalsete võimete mitte arvesse võtmisega ning tugivõrgustiku puudumisega.
- 4) Sõprade ning eakaaslastega seotud põhjused- on seotud kooli- ja eakaaslaste negatiivse mõjuga noorte käitumisele, mil võidakse mõjutada noort koolist puuduma ning kalduma riskikäitumisele (tarbima alkoholi või narkootikume vms).

Erinevad uuringutulemused viitavad sellele, et koduvälises hoolduses elavatel lastel on kehvem õppeedukus ning neil on suurem tõenäosus koolitee pooleli jätta (Trout, Hagaman, Casey, Reid ja Epstein, 2008, lk 5-14). Asenduskodus kasvanud ja sealt lahkunud noortel on sageli lünklik või katkenud haridustee, mis on enamasti tingitud asendushooldusele eelneva tausta tõttu. Näiteks ei ole käinud antud noored lasteaias või koolis või on sealt sageli puudunud, neil on esinenud rohkelt õpiraskusi või õpikeskkonna vahetumist, neil esineb toetava õpikeskkonna puudumine kodus jne. (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 63)

Paljud asenduskodude kasvandikest võetakse asendushooldusele peamiselt perekonna poolse hooletuse või väärkohtlemise tõttu. Hariduse omandamisele avaldab tõenäoliselt suurt mõju ka minevikus kogetud unarussejäetus ja väärkohtlemine. (Lloyd, 2018, lk 3-15) Morton (2015) on seostanud noorte õppeedukust asendushooldusel olevate noorte puhul nende minevikutraumadega (Morton, 2015, lk 477). Traumakogemuste hulka kuuluvad väärkoheldud saamine ning hooletussejäetus, koduvägivalla kogemine, vägivaldses kogukonnas üleskasvamine, lähedase hukkumine jms. Asendushooldusele suunatud laste ja noorte puhul kirjeldatakse sageli kokkupuudet paljude traumadega. (Dorsey, Burns, Southerland, Cox, Wagner ja Farmer, 2011, lk 816) Minevikutraumade mõju, mil näiteks on laps kogenud lapseas vanemate poolt väärkohtlemist või vanemate kaotust, on täheldatud tugevat mõju asendushooldusel olevate laste kui noorte nii füüsilisele kui vaimsele tervisele ning seda mitte ainult lühikesese aja vältel, vaid ka hilisemas eluperioodis. Traumakogemuste tõttu võib saada kannatada lastel ja noortel aju normaalne areng, neil võib esineda geenirikete teket, probleeme füüsilise kasvu ja arenguga ning vaimse tervise probleeme

nagu stressi, mille kogedes võivad noored omakorda kalduda depressioonile ning suitsiidsusele. Samuti võivad traumad põhjustada noortel sobimatut käitumist, kognitiivseid-, käitumuslikke- ning kiindumuslikke häireid. (Papovich, 2019) Ka Zeller ja Köngeter (2012) on oma uuringus kirjeldanud seost asenduskodude noortel nende akadeemiliste tulemuste ja mineviku vahel. Leiti, et elu jooksul kogetud traumaolukorrad võivad takistada lastel ja noortel edukat koolis käimist, kuna eluliste kriiside tõttu võivad õpilased kalduda kõrvale hariduse omandamisest. Samuti toodi nende poolt välja heade hinnete seos asendushooldusel olevate isikute heaoluga. See tähendab, et erinevad negatiivsed kogemused takistavad noortel õppimist ning vähendavad võimalust saada häid akadeemilisi tulemusi ning vastupidiselt tõstavad head akadeemilised tulemused noorte heaolu ning soovi õppida. Seetõttu on oluline noortele pidev toetus õppeedukuse säilitamiseks ning kuna asenduskodude kasvandike puhul on haridustee katkestamine regulaarne, peetakse oluliseks pikendada nii ametlikku kui mitteametlikku tuge noorele ka pärast kaheksateistkümnendat eluaastat. (Zeller ja Köngeter, 2012, lk 4-5)

Asenduskodu noortel esineb sageli mitmeid käitumisprobleeme ja nad liigitatakse suurema tõenäosusega käitumuslikult häirituks kui nende eakaaslaseid (Williams-Mbengue, 2016). On leitud, et füüsilist väärkohtlemist kogevad lapsed käituvad ka ise agressiivsemalt ja on sagedamini koostöövõimetumad, samas hooletusse jäetud lapsed on sageli rohkem endassetõmbunud. Samuti on täheldatud, et asenduskodude kasvandikel on suurem kalduvus depressioonile ja ärevusele, kehvematele hinnetele ja koolikiusamisele. (Lloyd, 2018, lk 3-15) Benbenishty, Siegel ja Astor (2017) viisid läbi Californias asendushooldusel olevate ning mitte asendushooldusel olevate noorte seas uuringu, et leida võimalikke seoseid kooli eluolu kogemise ning asendushooldusel olemise vahel. Uuringu tulemustel esines asendushooldusel olevate noorte hulgas võrreldes tavanooortega sagedamini teiste ohvriks sattumist, nende diskrimineerimist ning halvasti mõjuvas seltskonnas viibimist. Samuti tõid asendushooldusel olevad noored välja koolis käies vähese turvatunde esinemise, piisava täiskasvanute toe puudumise ning sagedasema koolist puudumise. (Benbenishty, Siegel ja Astor, 2017) Pears, Kim ja Brown (2018) on leidnud, et asendushooldusel olevate noorte õpitulemusi mõjutab toetava õpikeskkonna puudumine, mistõttu on oluline noortele hooldajate poolne haridusalaste väärtuste selgitamine ning nende kujundamine võib soosida noori haridust omandama (Pears, Kim ja Brown, 2018, lk 10-11). Umbes kolmandik asenduskodude kasvandikest vajab eripedagoogilist abi õppetööga toimetulekuks, mis on peaaegu viis korda rohkem kui seda saavad nende eakaaslased (Scherr, 2007, lk 6-14). Samuti esineb asendushooldusel olevatel noortel tihti kõne-, keele- ning suhtlushäireid (The communication needs of looked after children, 2018).

Vanemate lahutamist käsitlevad uuringud näitavad, et noorte haridusteed kipub mõjutama perekonna lagunemine ning asendushooldusel olevad lapsed on üldjuhul kogenud vähemalt ühe, kui mitte rohkema perekonna lagunemist (Berridge, 2007, lk 5-7). Morton (2015) on toonud välja, et asendushooldusel olevad noored on kodust ning perest eraldatud ning nad kolivad neile võõrasse keskkonda, mis tekitab lisaks uues kohas kohanemisega noortele suurt stressi. Kolimine eeldab sageli ka seda, et tuleb kohaneda uue kooliga, kus puuduvad noorel sõbrad ning õppimises võib tekkida kergesti teistest mahajäämus. (Morton, 2015, lk 477) Finkelstein, Wamsley, ja Miranda (2002) poolt 25 asendushooldusel oleva lapse hulgas läbi viidud küsitluses uuriti lastelt, mis on nende arvates mitteametlikuse põhjused koolis õppetöös osalemisel. Lapsed märkisid tähelepanu hajumist kodu ja perekonnaga seotud mõtete tõttu, ärevust vanematega kohtumisel kohtus, lisaks kirjeldasid lapsed enda poolset süütunde tundmist nende bioloogilistest vanematest eemaldamise tõttu. Samuti mainisid paljud küsitletud lapsed kehvade õpitulemuste põhjuseks nende endi puudulikku õppetöös kaasatagemist ning kodutööde tähtjaks mittetegemist. (Finkelstein, Wamsley ja Miranda, 2002)

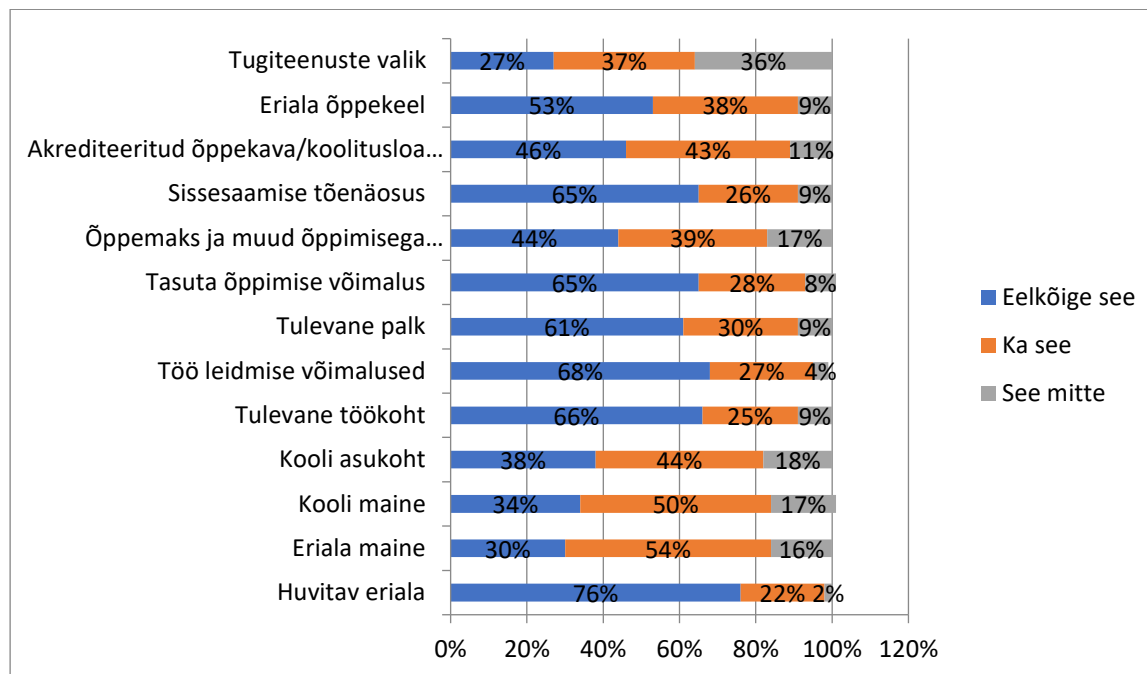
Asenduskodude noorte õpitulemusi ning haridusvalikuid mõjutavad paljud erinevad faktorid, mis on enamasti seotud noort ümbriteva keskkonnaga ning seetõttu ühtib see ökoloogilise süsteemiteooriaga. Samuti on kirjandusele tuginedes asenduskodude noorte haridus seotud noorte minevikus koetuga, mil noore käitumist ning valikuid mõjutavad erinevad traumakogemused, mistõttu vastab see psühhosotsiaalse arengu teoorias väljatoodule.

1.6 Noorte haridusvalikud ja tulevikuväljavaated edasiõppimise osas

Haridusel, eriti täiend- ja kõrgharidusel, on noorte elus heaolu ja enesehinnangu kujunemisel oluline roll. Heaolu elus on lai mõiste, mis hõlmab endas karjäärivõimalusi ja sissetulekut, tervet füüsilist ja vaimset tervist, juurdepääsu laiematele sotsiaalsetele ja kogukondlikele suhetele ning nendes osalemist, enesehinnangut ja üldiselt positiivseid elutulemusi. Kõrghariduse omandanud noortel on seetõttu palju vähemtõenäolisemad sotsiaalse tõrjutuse ilmingud nagu töötus, halb enesehinnang, halb tervis, kodutus ja kinnipidamisasutustesse sattumine. (Mendes, Michell ja Wilson, 2014, lk 3-5) Uuringud on näidanud, et asendushooldusel olevatest noortest umbes 70% või enam tunnevad huvi õppimast edasi peale keskhariduse omandamist, ent edasi õppima registreerivad end neist umbes 39% ning kõrghariduse omandavad 25. eluaastaks neist vaid 10% (Piel, 2018).

Turk (2011) asenduskodude noorte hulgas läbi viidud uuringust selgus, et noored mõistavad hariduse omandamise olulisust. Uuringus osalenud noortest 40% soovis omandada kõrghariduse ning 13% kutsekõrghariduse, 26% soovis kõrgeima haridustasemena omandada kutsehariduse ning 17% vastanud noortest piirduks keskhariduse omandamisega. Uuringus osalenud noored, kes nägid kõrgeima haridustasemena keskharidust, olid peamiselt 16-17 aastased noormehed. (Turk, 2011, lk 29) Asendushoolduselt ellu astuvate noorte uuringust selgus, et intervjueritud noortest 81% soovivad veel edasi õppima minna, neist 14% polnud mõelnud millist eriala või millises koolis soovivad õppida ning vastanutest 19% avaldasid soovi tulevikus mitte edasi õppima minna (Osila, et al., 2016, lk 78).

Turk (2011) poolt läbi viidud uuringus uuriti noorte seas tegureid, mis on nende jaoks määravad eriala ja kooli valikul. 76% uuringus osalenud noortest pidas kõige olulisemaks õpitava eriala huvipakkuvust. Oluliseks peeti ka töö leidmise võimalusi (vastanutest 68%), tulevase töökoha olemasolu (vastanutest 66%), kooli sisse saamise tõenäosust (vastanutest 65%), tasuta õppimise võimalust (vastanutest 65%) ja tulevast palka (61%). Kõige vähemtähtsamaks peeti tugiteenuste valikut (vastanutest 36%), vähemoluliseks peeti ka eriala, kooli mainet ja kooli asukohta. (Turk, 2011, lk 30) Joonis 2 selgitab noorte hinnangul olulisi tegureid kooli ja eriala valikul.

Joonis 2. Olulised tegurid eriala ja kooli valikul (Turk, 2011, lk 30).

Haridustee jätkamisel võib olla takistuseks noorel üldine ebakindlus ja madal enesehinnang, mis võivad põhjustada noortel raskusi õpingute jätkamise osas ning enda võimetele ja huvidele sobiva elukutse või eriala valimise korral, millest sõltub tulevikus tööturul sobiva töökoha leidmine (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 63). Ebakindluse ja madala enesehinnangu tulemusel mitte edasiõppimise või eriala omandamise puudumise tõttu on mõjutatud noore iseseisev elus hakkama saamine ja suures pildis ka majanduslik toimetulek, mistõttu tuleks pöörata lisaks karjääri- ning õppenõustamisele suuremat rõhku asenduskodulaste mina-pildi ja eneseteadlikkuse kujundamisele (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 91). Noorte haridusalase edu saavutamine hõlmab endas nii toetuse (näiteks abi õppetöös juhendamisel), ressursside pakkumise (õpikeskkonnas vajaminevate vahendite olemasolu ja kasutusvõimalus), õppimisse kaasamise (õppimist soodustavate tegevuste ja protsesside korraldamine) ning soovitud õppekäitumise soodustamise (juhendajate, hooldajate ja juhtumitöötajate poolne julgustamine ja motiveerimine noori edasi õppima) kombinatsiooni (The Center for the Future of Teaching and Learning, 2010). Motivatsioon on stiimul, mis tekitab inimeses soovi tegutseda ning õppida. Motiveeritud õpilased peavad õppimist huvitavaks ja oluliseks tegevuseks, pühenduvad rohkem õpingutele ja pingutavad rohkem oma eesmärkide saavutamiseks. Õpilased, kes on motiveeritud, otsivad rohkem väljakutseid, suhtuvad õppimisse ja kooli hästi meelestatult ja arendavad endas tervislikke probleemide lahendamise oskusi. (White-McNulty, Patrikakou ja Weissberg, 2005, lk 1) Asendushoolduses olevad noored täheldavad tihti motivatsioonipuudust, mille tõttu puudub neil huvi õppimise vastu (Moyer ja Goldberg, 2019, lk 8).

Asenduskodude noorte huvi edasiõpingute osas võib mõjutada ka soov saada rahalist õppetoetust ehk stipendiumi, ent noortel puudub teadmine kuhu selle taotlemiseks pöörduda või vajab noor selle taotlemiseks julgustamist ja suunamist. Vahel on vajalik stipendiumile kandideerimiseks soovituskiri, mille võib kirjutada näiteks lastekaitsetöötaja- antud soovituskirjast võib saada noor juurde enesekindlust ning sellega võib kaasneda soov pühenduda õpingutele ning tahtmine ennast õppetöös tõestada. (Sindi, et al., 2019b, lk 53)

Kuigi hariduse omandamist hindavad asenduskodude noored peamiselt oluliseks, jääb sageli asenduskodude noorte haridustee lühikeseks ega minda kõrgharidust omandama- haridustee katkemise põhjusteks võib olla noorte madal enesehinnang, vähene motiveeritus õppida või mitmed muud põhjused. Edasiõppimisest huvitatud noorte puhul on leitud edasiõppimise suhtes oluliseimaks omandatava eriala huvipakkuvuse, ent tähtsaks hinnatakse muidki tegureid.

2 UURINGU EESMÄRK, ÜLESANDED JA METOODIKA

Antud peatükis selgitatakse uurimisprobleemi olemust, esitatakse uurimisküsimused, kirjeldatakse uurimismetoodika valikut ning põhjendatakse valim.

2.1 Probleemi püstitus

Haridus on täiskasvanuelus edukalt hakkama saamiseks oluline alustala (Gornischeff, et al, 2019, lk 20). Sageli jääb asenduskodude noorte haridustee lühikeseks- noortel puudub huvi edasiõppimise vastu või katkeb haridustee muudel põhjustel (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 63). Kui asenduskodude noortel on katkenud haridustee tulemusel puudulik haridus, mõjutab see tema hakkamasaamist tulevikus ning ta võib vajada lisaabi kas tugiteenuste või erinevat tüüpi toetuste näol.

Lõputöö autor valis töös käsitletavaks uurimisprobleemiks asenduskodude noorte haridustee katkemise ning huvipuuduse edasiõppimise suhtes. Uurimisprobleemi lahendamiseks on töö autor töötanud läbi mitmeid erinevaid sotsiaalvaldkonda puudutavaid teadusartikleid ja õppematerjale, samuti koostanud intervjuud, millest saadavad andmed annavad ülevaate Eesti asenduskodude noorte haridusvalikutest ning koolitee katkemise põhjustest. Eestis asenduskodudes kasvanud noorte haridusotsuseid käsitlevaid uurimusi on vähe, samuti on vähe andmeid asenduskodude noortelt endilt nende hariduskäiku ja edasiõppimist mõjutavate tegurite osas. Töö autor soovib anda oma panuse, et oleks rohkem informatsiooni otse asenduskodude noortelt ning nendega tegelevatelt töötajatelt noorte haridust puudutavate mõtete ning otsuste osas.

Eesti asenduskodudes kasvanud noorte haridusvalikutega seotud uurimistöö on varasemalt koostanud Göteborgi Ülikooli õpilane Gerda Heinma (Heinma, 2017), asenduskodudes kasvanud noorte valmisolekut iseseisvaks eluks uurinud Pirjo Turk (Turk, 2011) ja asendushoolduselt elluastuvate noorte hulgas viinud läbi uuringu Osila, et al., (2016). Antud uuringute tulemused annavad olulisi teadmisi asenduskodude noortest ning võimaldavad uurida edasi muud asenduskodu noortega seotut.

2.2 Uuringu eesmärk ja ülesanded

Uuringu eesmärk on tuua välja asenduskodude noorte minevikutraumade, asenduskodus elamise ning iseseisvumise seos noorte haridusvalikutega ning leida võimalikud asenduskodude noorte haridustee katkemise põhjused.

Uuringu eesmärgi täitmiseks on koostatud järgnevad uurimisülesanded:

1. Analüüsida asenduskodu noortega töötavate spetsialistide arusaamasid noorte haridustee katkemise põhjuste ja vähese edasiõppimise huvi kohta;
2. Analüüsida asenduskodu noorte endi arusaamasid haridustee katkemise põhjuste ja vähese edasiõppimise huvi kohta.

2.3 Uurimismeetodi valik ja põhjendus

Uurimistöö autor kasutab uurimisülesannete täitmiseks kvalitatiivset uurimismeetodit, viies läbi poolstruktureeritud intervjuud asenduskodude noorte ning asenduskodude noortega tegelevate töötajate hulgas.

Kvalitatiivse meetodi puhul ei töötata mitteamvuliste andmetega, vaid see annab võimalusi hankida teadmisi erinevate süsteemide mõistmiseks (Õunapuu, 2014, lk 52-53). Kvalitatiivse meetodi kasutamisel saab uurida inimesi või süsteeme nendega suheldes, kogudes andmeid intervjuu või sõnalise suhtlemise kaudu ning keskenduda tähendustele ja tõlgendustele, mida uuringus osalejad väljendavad (Laherand, 2008, lk 15). Peamised kvalitatiivse uurimise andmekogumismeetodid on intervjuud, vaatlused, kaardistamised ning dokumendianalüüs (Õunapuu, 2014, lk 52-53).

Intervjuumeetod on andmekogumismeetod, mis võimaldab uurijal leida vastuseid teatud teemavaldkonnaga seotud erinevatele küsimustele. Intervjuud on võimalik viia läbi nii intervjuueeritavatega vahetult suheldes kui ka intervjuueeritavaga vahetut kokkupuudet omamata, viies intervjuu läbi näiteks veebi teel videovahendusel või kirjalikult meili teel. Intervjuumeetodi puhul tuleb arvesse võtta mitmeid eetilisi aspekte seoses intervjuueeritavate delikaatsete andmete kogumisega ning töötlemisega, samuti nende andmete ning isikute anonüümsuse tagamisega. (O’Leary ja Hunt, 2017, lk 440-444) Intervjuumeetodi puhul kogutakse andmeid küsitledes ning

kasutatakse ettevalmistatud küsimustega struktureeritud või poolstruktureeritud intervjuud. Poolstruktureeritud intervjuu hõlmab nii avatud kui suletud küsimusi ning see meetod võimaldab mõista intervjuus osalejate individuaalseid hoiakuid, teatud valdkonnas esinevaid probleeme ning koguda andmeid, mida intervjuueeritavad ei soovi tõenäoliselt kirjeldada teistega koos olles. Poolstruktureeritud intervjuud võimaldavad seega anda vastajatele piisava vabaduse ning privaatsuse enda seisukohtade väljendamiseks. (Adams, 2015, lk 492-495)

Uurimisülesannete lahendamiseks intervjueriti nii asenduskodude noori kui noortega tegelevaid töötajaid. Vastavalt kolmanda uurimisülesande täitmiseks viidi läbi intervjuud asenduskodude töötajatega, kelle muude tööülesannete hulka kuulub lisaks noorte kaasamine hariduse omandamisesse ning kooliealiste asenduskodudes elavate või sealt pärit noortega. Vastavalt neljandale uurimisülesandele analüüsitakse intervjuude vastuseid ning üldistatakse tulemusel. Uurimistöö viienda uurimisülesande täitmiseks selgitatakse intervjuude põhjal välja asenduskodude noorte haridustee katkemise ning vähese huvi põhjused edasiõppimise vastu.

Töö jaoks vajaliku lisainformatsiooni saamiseks ja uurimisülesannete täitmiseks koostati kaks poolstruktureeritud intervjuud, millest üks intervjuu on mõeldud asenduskodudest elluastuvate noortega kokku puutuvatele valdkonna töötajatele (Intervjuu 1) ning teine asenduskodus üles kasvanud noortele (Intervjuu 2). Koostatud intervjuude küsimused on seotud töö eesmärgi ning uurimisülesannetega. Samuti on intervjuude küsimused osaliselt kattuvad, et leida võimalikke seoseid intervjuueeritavate noorte ning tööjate vastuste vahel. Intervjuumeetod on antud töö jaoks sobivaim meetod, et saada olulisi andmeid otse neilt isikutelt, kes puutuvad kokku asenduskodu eluga seal elades või töötades. Intervjuudes kasutati avatud küsimusi, mis annavad võimaluse intervjuueeritavatel jagada enda seisukohti ning neid põhjendada. Intervjuud saadeti osalejatele e-kirja teel ning neile vastamine toimus kirjalikult.

Noorte minevikutraumad ja nendega tegelemine, noore kasvukeskkond ning iseseisvumine mõjutavad noore erinevaid otsuseid, mistõttu on need tõenäoliselt seotud ka hariduse omandamisega, võides mõjutada noorte soovi omandada haridust või katkestada õpingud. Seetõttu käsitleti neid teemasid nii töö teoreetilises osas ning nendega olid seotud intervjuudes olevad küsimused, mis ei puuduta küll konkreetset hariduse omandamist, ent on seotud hariduse omandamisega. Näiteks on asenduskodude noortele suunatud küsimustikus esindatud küsimused seoses asenduskodus elamise mõjuga hariduse omandamisele, millest tuleneb nende soov minna edasi õppima või katkestada

õpingud ning nende tulevikuplaane puudutavad küsimused. Noortele suunatud intervjuudes oli kokku 13 küsimusteplokki, millest viis olid tihedamalt seotud koolielu ning haridusalaste valikutega. Seoses noorte minevikutraumadega ning asenduskodus elamisega oli kokku samuti viis küsimusteplokki, ülejäänud kolm küsimusteplokki olid seotud noorte iseseisvumisprotsessiga.

Asenduskodust pärit noortega töötavatele isikute intervjuuvastuste põhjal saab teada, kuidas hindavad nemad noorte olukorda ning nii haridus- kui tavaelus toimetulekut. Asenduskodude noortega tegelevatele töötajatele suunatud küsimused olid samuti seotud noorte traumadega tegelemisega, noorte asenduskodudes elamisega, noorte haridusalaste valikute tegemisega ning noorte iseseisvumisega. Lisaks olid antud intervjuu hulgas küsimused seoses üldise asenduskodude eluolu, noorte asenduskodusse paigutamise protsessiga ning asenduskodude kvaliteediga. Kokku oli asenduskodude noortega tegelevatele töötajatele suunatud intervjuudes 16 küsimusteplokki, millest noorte traumadega tegelemisega olid seotud kaks küsimusteplokki, noorte haridusalaste valikutega seotud oli kokku viis küsimusteplokki, noorte iseseisvumisega olid seotud kaks küsimusteplokki, noorte asenduskodus elamisega olid seotud kaks küsimusteplokki ning ülejäänud viis küsimusteplokki olid seotud noorte asendushooldusele paigutamise protsessiga, üldise eluga asenduskodudes ning asenduskodude kvaliteedi hindamisega.

Intervjuude vastuste analüüsimisel kasutatakse antud töös kvalitatiivset sisuanalüüsi meetodit. Kvalitatiivne sisuanalüüs on meetod tekstide sisu tähenduste uurimiseks ja mõistmiseks, selleks teksti sisu süstematiseerides. Sisu süstematiseerimiseks kodeeritakse ehk sildistatakse tekst analüüsi käigus ning jaotatakse teksti teemasid ning elemente kirjeldav sisu vastavatesse kategooriatesse. (Williamson, Given ja Scifleet, 2018, lk 460-466) Töös kasutatakse analüüsi puhul induktiivset kodeerimist ehk avatud kodeerimist. Tekstilise sisu paremaks mõistmiseks tuleb tekst lahti mõtestada ning avatud kodeerimine on üks viis teksti tähenduste mõistmiseks, mida kasutatakse kvalitatiivse analüüsi puhul. Avatud kodeerimine hõlmab endas koodide ehk nimetuste defineerimist ning nende jaotamist vastavalt ühistele omadustele teatud kategooriatesse. (Khandkar, 2009, lk 1-2)

Olulisimad analüüsi käigus moodustunud kategooriad koodidega tuuakse välja tabelitena, et anda neist visuaalselt parem ülevaade ning nende nimetamisel on lähtutud nende sisust. Uuringu tulemuste ilmestamiseks tuuakse välja intervjuueeritavate seisukohti ning vastuseid muutmata kujul tsitaatidena, andmaks edasi olulisi vaatenurki.

2.4 Valim ja eetiline printsiip

Intervjuu 1 korral on intervjuueeritavateks asenduskodude noortega kokkupuutuvad isikud, kelle tegevusvaldkonda kuulub noorte kaasamine hariduse omandamisse. Teine intervjuu (Intervjuu 2) on suunatud asenduskodude noortele, kes saavad anda endapoolse hinnangu põhjustest, mis mõjutavad asenduskodude noorte soovi õppida või mis põhjustel on nende haridustee katkenud.

Intervjuudele vastamisest võtsid osa kokku kümme asenduskodudega seotud isikut. Intervjuueeritavate hulgas oli asenduskodudes üles kasvanud noori kokku kuus, kellest noorim osalenu oli 17-aastane ning kaks vanimat osalenud noortest olid 21-aastased. Asenduskodu noortega seotud intervjuueeritavaid töötajaid oli kokku neli. Alaealiste intervjuueeritavate puhul oli vajalik intervjuueeritava eestkostja või hooldaja nõusolek.

Töö autor tagab kõikide intervjuueeritavate isikute täieliku anonüümsuse ning ei kasuta töös nende ees- ega perekonnanime, kui ei ole intervjuueeritav andnud selleks eraldi luba. Uuringus osalenud isikute konfidentsiaalsuse tagamiseks ei kasutata töös seega intervjuueeritavate nimesid, vaid neile viidatakse töös kodeeritult. Kodeerimine on mitteamvuliste andmete ja teatud elementide asendamine numbrite või tähtedega, mis võimaldab neile anda analüüsimiseks sobiva kuju (Õunapuu, 2014, lk 179). Vastavalt on töös kasutusel asenduskodude noortega tegelevate töötajate nimed T1, T2, T3 ning T4. Asenduskodude noorte nimetused on töös kodeeritult N1 (17-aastane), N2 (18-aastane), N3 (19-aastane), N4 (20-aastane), N5 (21-aastane) ja N6 (21-aastane).

Intervjuule vastamine oli kõigile intervjuueeritavatele vabatahtlik, mistõttu ei olnud intervjuueeritavad kohustatud vastama kõikidele küsimustele, neil oli õigus soovi korral intervjuueerimine katkestada või keelduda intervjuule vastamast.

3 UURINGU TULEMUSED JA ARUTELU

Töö teoorias käistletust on teada, et asenduskodude noorte valikud (mh haridusvalikud), on seotud noorte minevikuga, nende elamisega asenduskodudes ning iseseisvumisega. Ka on teada, et asenduskodude noortel esineb sageli haridustee katkemist ning vähene soov jätkata edasisi õpinguid. Seetõttu on oluline hinnata mitmeid erinevaid noore otsuseid mõjutavaid tegureid, mille hulka kuuluvad nii noorte minevik, asenduskodu kui kasvukeskkond ning iseseisvaks saamine.

Töö kolmandas peatükis esitatakse asenduskodudes üles kasvanud noorte ning asenduskodude noortega kokkupuutuvate töötajate hulgas läbiviidud intervjuude tulemuste analüüs- kirjeldatakse intervjuude käigus kogutud vastuseid, mis on seotud noorte minevikutraumadega ja nendega tegelemisega, asenduskodus elamisega ning iseseisvumisega ning analüüsitakse nende võimalikke seoseid asenduskodude noorte haridusvalikutega. Samuti soovitakse teada, millised on noorte ning töötajate hinnangul põhjused, miks asenduskodude noorte haridustee katkeb või miks puudub neil noortel soov jätkata õpinguid kõrgemas haridusastmes. Peatüki lõpus seostatakse töö tulemused teooriaga.

3.1 Minevikutraumade seos asenduskodude noorte haridusvalikutega

Mitmed intervjuus osalenud noored jagasid infot oma elust enne asenduskodusse elama asumist, mõned oma minevikust teatud põhjustel rääkida ei soovinud. Kõigist kuuest intervjuule vastanud noorest jagasid enda mineviku kohta enne asenduskodus elamist neli noort. Nähtub, et kõiki noori mõjutab nende minevikus juhtunu endiselt ning mitu noort ka palju aastaid hiljem ei taha meenutada ega anonüümselt jagada elust enne asenduskodudes elamist. Noored, kes oma minevikust olid nõus rääkima, on enne asenduskodus elamist kogenud nii lähedase usaldusisiku kaotuse tõttu pikalt leina, elanud koos võlgades või alkoholisõltlasest vanemaga, on saanud kogeda pere poolt füüsilist väärkohtlemist ning on kirjeldanud puudust terviklikust ja tervislikust perest, mille tõttu on elatud katkises peres. On üldlevinud teadmine, et lapseas kogetud traumakogemused mõjutavad inimest ka hilisemas eluperioodis, võides avalduda nooruki- või täiskasvanueas erinevatel käitumuslikel viisidel. Samuti on traumeeriv kogemus nii lapsele kui noorele asendushooldusele paigutamise protsess, mil toimuvad kohtuistungid ning on vaja kohaneda uue eluoluga asenduskodus, millest tingitud liigse

stressi tulemusel võib see põhjustada noorele raskusi õppimisel ning mis võib omakorda mõjutada noore soovi õppida.

Intervjuudele vastanud kuuest noortest on hetkel haridust omandamas kolm noort. Noored, kes hetkel on omandamas haridust, omavad soovi minna ka edasi õppima. Seevastu noortel, kes hetkel töö või muude põhjuste tõttu haridust ei omanda, puudub soov minna edasi õppima. Noorte vastustest nähtub, et noortel, kellel ei ole soovi minna edasi õppima kõrgemasse haridusastmesse, on neist ühe noore puhul katkenud haridustee ning ülejäänud kahe noore puhul omandatud kutseharidus. Intervjueeritud noorte haridusteed selgitab Tabel 1, milles on toodud iga noore kohta välja noore hetkene hariduse omandamine, omandatud haridustase ning soov jätkata õpinguid.

Tabel 1. Noorte hetkel omandamisel olev haridustase, omandatud haridustase ning soov jätkata õpingutega. Allikas: autori koostatud.

Noor	Hetkel õpib/ei õpi	Omandatud haridustase/omandamisel haridustase	Soov edasi õppida
N1	Õpib	Keskharidus omandamisel (gümnaasiumiastmes)	Soovib õppida teatud tingimustel
N2	Ei õpi	Keskharidus omandatud (kutsekoolis)	Puudub
N3	Õpib	Keskharidus omandamisel (gümnaasiumiastmes)	Soovib edasi õppida
N4	Ei õpi	Omandatud põhiharidus (põhikooliastmes)	Puudub
N5	Ei õpi	Keskharidus omandatud (kutsekoolis)	Puudub
N6	Õpib	Kõrgharidus omandamisel (bakalaureuseõppes)	Soovib edasi õppida (magistriõppes)

Noored, kes kirjeldasid oma minevikus kogetut enne asenduskodudesse elama asumist, tõid välja mitu nende elu ning õppimist mõjutavat põhjust. Noorte hulgas esines üheks õppimist raskendavaks teguriks lein, millest oli tingitud jõuetus üldse midagi teha, mistõttu oli koolis hakkama saamine raskendatud. Välja on toodud ka õppimist mõjutavate tegurite hulgas kolimine ühest kohast teise, mis

on tekitanud noortele stressi ning mis mõjutab koolis hakkama saamist. Lisaks selgus noorte vastustest, et neid on mõjutanud ka vanemate ehk bioloogilise tugivõrgustiku puudumine. *“Kõige rohkem on tõenäoliselt mõjutanud reaalne vanemate puudus. Isa pole mul minu elu jooksul olnud ning emaga suhe oli juba enne asenduskodu halb.”* (N6).

Oma minevikust rääkinud noortele oli õppimine kui tegevus pigem jõukohane ning meeldiv, kuigi õppimisel esines tihtipeale raskusi keskendumise või muude põhjuste tõttu. Vaid ühele noortest, kelle puhul on tegemist lapsena füüsilist vägivalda kogenud noorega, oli õppimine väga keeruline, kuigi noorele pakkus koolis käimine talle vajalikku tuge. Noorte puhul, kes oma minevikust rääkida ei soovinud, jagunes hinnang õppimise kui tegevuse suhtes võrdselt, mil neist ühele oli õppimine jõukohane, teisele seevastu mitte. Kuigi hinnangud jagunesid vastavalt eelnevalt kirjutatule õppimise suhtes mitmeti, on õppimine noortele olnud nende hinnagul pigem jõukohane tegevus ning koolis käia on noortele enamasti meeldinud. Samuti olid enamus noortest seisukohal, et hariduse omandamine on oluline. Õppimise ning hariduse omandamise olulisust kirjeldati ka nende noorte poolt, kes on katkestanud hariduse omandamise või ei oma soovi õppida edasi kõrgemas haridusastmes.

Minevikus kogetud traumade seotust seoses enda õppimise ning hariduse omandamisega väljendas otseselt vaid üks noortest ning üks noortest ei leidnud, et minevikus kogetu tema praegust elu mõjutab. Mitme noore puhul on võimalik seostada noorte minevikku nende õppeedukusega ning sooviga jätkata õpinguid, mil näiteks enne asenduskodusse elama sattumist väärkoheldud noor on kirjeldanud raskusi õppimisel, kes on katkestanud õpingud ning edasi õppima minna ei soovi. Samuti kahe teise noore puhul, kes enda minevikust rääkida ei soovinud, on neist ühele olnud õppimine keeruline, ent neid mõlemaid ühendab õpingute lõpetamine kutsekoolis ning edasi õppima minna ei soovita. Kuigi uuringus osalenud noorte vastuste põhjal ei saa teha üldistavaid järeldusi, vajab märkimist asjaolu, et noored, kellel puudub edasiõppimissoov (vt Tabel 1), on omandanud kõrgeima haridustasemena keskhariduse kutsekoolis ning ühe noore puhul on õpingud kutsekoolis katkenud ja noorel omandatud seega kõrgeima haridustasemena põhiharidus. Sellest võib järeldada, et kutsekooli õppima minek võib olla seotud varasema võimaliku sooviga tulevikus mitte minna edasi õppima kõrgharidusõppesse. Samuti võivad nende noorte haridusotsused ning puuduv soov edasiõppimise suhtes olla seotud nende minevikuga. Sõltumata haridustasemest, olid kõik noored seisukohal, et keskhariduse omandamine on oluline.

Kuigi noorte poolt on enamasti kirjeldatud õppimist kui jõukohast tegevust, jääb noorte vastustest siiski üldmulje, et neile on õppimine sageli olnud keeruline tegevus, mil neil on esinenud motivatsioonipuudus tegeleda õppimisega ning raskusi õpingutele keskendumise ja pühendumisega. See võib tuleneda sellest, et nende minevikutraumad mõjutavad nende käitumist ning võimekust pühenduda õppetööle isegi siis, kui noored seda ise täheldada enda puhul ei oska.

Valdavalt kõik noored on kinnitanud, et on saanud elukriiside ning minevikuraskustega toimetulekuks tuge asenduskodude kaudu, kus neile pakuti vajalikke teraapiaid, nõustamisi või neile olid toeks asenduskodude enda töötajad. Vaid ühe noore poolt on täheldatud ebapiisava toetuse saamist minevikutraumadest taastumisel: *“Elukriiside ning minevikus kogetud raskustega toime tulemiseks toetus oli täiesti puudulik. Teraapias ning nõustamisel pole kunagi elu jooksul suunatud, kuid nüüd alles vanemas eas saan aru, et oleksin seda tahtnud teha ning plaanin seda praegu teha. Vaimse tervise koha pealt ma ütleksin, et mul ei olnudki toetust.”* (N5). Noorte vastuste põhjal võib järeldada, et nende traumad mõjutavad nende toimetulekut nii tavaelus kui koolis, mistõttu on väga oluline pakkuda noortele toetust vaimse tervise parendamiseks ning tegeleda seega nende minevikutraumadega.

Kuigi noored enamasti enda minevikus kogetud traumade mõju hariduse omandamisega ei seostanud, on töötajate hinnangul minevikutraumade mõju seoses noorte õppe edukuse ja haridusvalikutega väga ilmne, mil see väljendub noorte isiksuseomadustes, hoiakutes ja käitumises.

Asenduskodude noortega tegelevate töötajate hinnangul satub asenduskodudesse väga erineva taustaga noori- näiteks on asenduskodudes noori, kelle vanematel esineb mingite füüsiliste või psüühiliste haiguste tõttu probleeme lapse kasvatamisel, lapse peres esineb väärkohtlemist, laps on kogenud seksuaalset vägivalda jne. *“Traumakogemusi on erinevaid, on emotsionaalset, füüsilist, seksuaalset vägivalda on tõsiselt hooletusse jätmist ja on lapsi, kes on kogenud pikka aega seda et ta on vihatud vanemate poolt, sest ei käitu nii nagu talt oodatakse. Neil tekib tunne, et neid ei taheta ja nad ei vasta ootustele. On neid kes on jäänud hooletusse vanema enda erivajaduse (vaimupuue, narkosõltuvus jne) tõttu”* (T2). Hooletusse jäetud noorte puhul on toodud välja, et sageli puudub neil kodus toit, muud igapäevaelus vajalikud asjad ning muud olulised tingimused. Noorte asenduskodudesse sattumise põhjustena on toodud veel välja töötajate poolt ka vanemate suitsiid ning soov mitte last kasvatada. *“Viimastel aastatel on tulnud teenusele paar last, kelle vanemad on*

lahutatud ja kumbki osapool last kasvatada ei soovi kuigi olemas on kõik võimalused seda teha. Sellise juhtumised hämmastavad mind enim.” (T4).

Töötajad on täheldanud, et väärkoheldud lapsed on asenduskodudes esikohal ning väärkoheldud lastel ilmnevad sageli suhtlus- ning sotsialiseerumiskeskkonnad. *“Sageli on väärkohtlemise juhtumid varjatud ning selguvad alles asenduskodus elamise ajal. Lapsed on sageli väga kinnised ja nad ei usalda kedagi.” (T3).* Asenduskoduteenusele satuvad noored on valdavalt suure traumakogemusega ning on pidanud elama pikalt nende arengule ebasoodsas keskkonnas, mil väidetavalt satuvad noored asenduskodudesse elama võrdlemisi hilja ning peavad läbima pika kohtutee. Pikk kohtuprotsess ning lapse/noore perest eemaldamine põhjustab enamasti noorele lisapingeid ning need võivad avalduda ka noore õppedukuses. *“Koolis käimine on katsumus kui hingeliselt on laps raskes seisus, kui on pinged ees ootava kohtuistungiga pärast või mure koduste pärast, kui on probleemid bioloogiliste pereliikmete vahel jne.” (T2).* Üldiselt on lapse/noore tulevik asenduskodusse suunamise kohtuprotsessi vältel pikalt lahtine, mil püütakse selgitada välja vanemate võimekust jätkata lapse hooldamisega. On toodud välja, et riik sekkub sageli laste asendushooldusele paigutamise liiga hilja. *„Minu isiklik arvamus on, et riik sekkub tihtipeale väga hilja. Jah, annab vanematele võimalusi, äkki saavad hakkama- muudavad ennast, suhtumist jne. Meile jõuavad ikka väga katkised lapsed, keda oleks pidanud juba ammu eraldama oma perest.“ (T1).*

Enamus intervjuudes osalenud töötajaid ühisel meelel, et vanemas eas asenduskodusse paigutatud lastel ja noortel esineb rohkem teistest omavanustest mahajäämist. Neljast töötajast kolm on toonud välja, et mida varem noor asendushooldusele paigutatakse, seda lihtsam on noort toetada saavutamaks sama taset eakaaslastega ning seega on neil kergem tulevikus sotsialiseeruda ja ka koolis hakkama saada. *“Koolis käimine hilisemas eas tulnud lastele on keerulisem, sest neile on tekkinud haridusteele juba augud, mida on keeruline korvata. Samuti raskendab neil teenusele sisse sulandumast mahajäänud suhted oma sõprade või pereliikmetega. Koolieelses vanuses on mahajäämist vähem ja tihti neid puudujääke saab kiiremini järgi aidata.” (T4).* Seevastu on toodud välja seisukoht, mil noore võimalik mahajäämus teistest eakaaslastest on iga noore puhul individuaalne ning oluline ei ole niivõrd lapse asendushooldusele paigutamise vanus, vaid see, millisel määral traumakogemust laps saabumisel omab. Siiski on täheldatud, et asenduskodude noortel esineb teistest omavanustest tavalastest rohkem mahajäämist, eriti vaimsest arengust mahajäämist. *„Nad on traumakogemuste tõttu tihti emotsionaalsel/psüühilisel tasandil jäänud arengus maha. Näiteks 18a noor käitub pingeolukorras nagu 3-5a laps. Enamasti ongi mahajäämus seotud psüühilise arenguga, tihti jääb*

selle mõjusfääri ka laste kõne areng. Nad hakkavad hiljem rääkima kui tavalapsed. On mahajäämust, mille on põhjustanud vanemate alkoholism, narkootikumide tarvitamine- lapse areng ei vasta eale, näiteks 5a laps käitub nagu 2a jne.“ (T2). Kõnes mahajäämust asenduskodude laste puhul on kirjeldanud ka teised töötajad, mil on toodud välja töökogemusele tuginedes juhtum, mil 7-aastase asenduskodusse paigutatud lapse sõnavara on piirdunud kümne sõnaga, kuigi laps käis varasemalt lasteaias.

Intervjuude vastuste põhjal satuvad asenduskodudesse lapsed ja noored mitmetel põhjustel, millel on enamasti tugev mõju lapse ning noore arengule ning mis võib mõjutada noore isiksust ja toimetulekut ka pikas perioodis. Tabel 2 selgitab intervjuu vastuste põhjal võimalikke asenduskodudesse elamapaigutamise põhjuseid ning traumadest tingitud tagajärgesid.

Tabel 2. Laste ja noorte asenduskodudesse elama paigutamise põhjused ning traumade võimalikud tagajärjed. Allikas: autori koostatud.

Laste ja noorte asenduskodudesse elama paigutamise põhjused		Traumadest tingitud võimalikud tagajärjed
Väärkohtlemine	Füüsiline väärkohtlemine (nt füüsiliste kehavigastuste tekitamine) Emotsionaalne väärkohtlemine (nt lapse alandamine) Seksuaalne väärkohtlemine	Mahajäämus eakaaslastest emotsionaalsel tasandil ja psüühilisel tasandil, millega kaasneb mahajäämus kõnes Arengus mahajäämus vanemate poolt mõnuainete tarvitamise tõttu Suhtlemis- ning sotsialiseerumiskused Erinevad käitumuslikud häired (kiindumushäired jms)
Hooletusse jätmine	Vanema erivajaduse või haiguse tõttu (nt vanemal esineb füüsiline- või vaimupuue) Sõltuvuste tõttu (nt esineb vanemal alkoholi- või narkosõltuvus) Lapsevanem on võlglane Lapsel/noorel puudub kodus toit või muud eluks vajalikud tingimused.	
Muud põhjused	Pere ei soovi last kasvatada Vanema(te) suitsiid	

Noorukieas asenduskodudesse saabuvate noorte puhul on töötajad märkinud, et kuna noored on pidanud ebasoodsas kodukeskkonnas vanemliku toetuseta elades saama hakkama erinevates keerulistes ja rasketes olukordades, on nad sageli võrreldes nooremate asenduskodudesse

paigutatavatega võrreldes iseseisvamad ja julgemad. Siiski on toodud välja, et kooliealistel asenduskodude kasvandikel esineb rohkem raskusi sõprussuhete loomisel, mil neil on tihti raske leida teiste suhtes usaldust ning muresid hoitakse pigem endale. Vanemas eas asenduskodudesse paigutatud noorte puhul, kellel on lähiajal ees iseseisvasse ellu minek, täheldatakse sagedamini teistest eakaaslastest õppimises mahajäämust ning see põhjustab noortes motivatsioonipuudust pühenduda õpingutele.

Asenduskodude noorte ning töötajate vastustest lähtudes on võimalik järeldada, et minevikutraumad ning õppimine omavahel seotud. Kuigi enamasti noored seda enamasti otseselt ise ei kinnita, leiavad töötajad, et mida varem suunatakse lapsed ning noored asenduskodudesse, seda lihtsam on neid toetada ning nende vähendada traumakogemustest tingitud võimalikke tagajärgi.

3.2 Asenduskodus elamise mõju hariduse omandamisele

Intervjuus osalenud noorte vastuseid küsimusele, kuidas mõjutab või on mõjutanud asenduskodus elamine nende õppeedukust, oli mitmeid. Mõni noor ei osanud küsimusele vastata, mõne noore hinnangul ei ole mõjutanud asenduskodus elamine nende õppeedukust niivõrd kui on seda teinud muud läbielamised. Enamus noortest siiski ei leidnud asenduskodus elamisel otseselt seost õppeedukusega ning leiti, et tegemist on pigem noore enda isikliku motivatsiooniga ja tahtega õppida. Mitme asenduskodu kasvandiku hinnangul ei leitud seoses asenduskodus elamise tõttu erinevust õppeedukuses teiste kaasõpilastega, mil asjad saadi selgeks teistega sama kiiresti. Intervjuus osalenud noorte hulgas oli ka neid noori, kes hindasid end klassis edukaimate õpilaste hulka.

Kuigi noored on toonud välja noorte õppeedukuse seotuse asenduskodudes elamise puhul peamiselt noore isikliku tahte õppida, on noored kirjeldanud ka muid põhjuseid, mis mõjutavad asenduskodude noorte õppeedukust. Paljude noorte vastuste näitel on kirjeldatud noorte poolt asenduskodude töötajate rolli, kes toetavad neid oma koolikohustuse täitmisel. Noorte õppimist ja muude kohustuste täitmist jälgivad asenduskodude töötajad ja teised spetsialistid, kes on ka noortele muudel viisidel toeks. Noorte poolt on toodud välja, et neile on määratud õppimise toetamiseks ka tugiisik, kes jälgib pidevalt noore õppetegevuste täitmist ning aitab vajadusel teha kooliõpetajatega kokkuleppeid. Samuti on noored hinnanud oluliseks nende toetamisel järjepidevuse. „*Mul on ka tugiisik, kes on üks paras tüütus, aga kes on mind ka palju aidanud. Eks meiega peabki olema, kuidas nüüd öelda,*

järjepidev.“ (N3). Kuigi töötajad enamasti pööravad noorte hinnangul tähelepanu nende õppekohustuste täitmisele, esines intervjuus osalenud noorte hulgas ka vastupidine juhtum, mil noore üldise iseseisva toimetuleku tõttu ei pööratud enam töötajate poolt tema õppimisele tähelepanu, mille tõttu kokkuvõttes noore õppeedukus langes. *“Kõige raskem on võibolla olnud see, et kuna mina olin see laps, kes saab kõigi oma asjadega nii öelda ise hakkama, siis ajapikku kasvatajad ei pööranud enam erilist tähelepanu minu õppimisele, mis põhjustas selle, et ma muutusin laisaks ja ei pingutanud enam nii palju, kui oleks võinud.”* (N1).

Noorte poolt hinnatakse väga oluliseks pidevat töötajate olemasolu, kui on vaja kellegi usaldusväärse isikuga rääkida või pidada nõu. Noored peavad töötajate poolse toe osas oluliseks lisaks muule toele verbaalset toetust, mil neile öeldakse või on öeldud häid ja innustavaid sõnu, mis tõstavad noore enesekindlust ning inspireerivad neid rohkem tegutsema. Enamike noorte hinnangul on nende asenduskodude töötajad olnud abivalmid, hoolivad ning usaldusväärsed- vaid mõne noore puhul on kirjeldatud, et puudus side ning usaldus kõigi asenduskodude töötajate suhtes ning suhe töötajatega on muutunud paremaks alles peale iseseisvasse ellu astumist. Siiski mitmed intervjuus osalenud noored, kes on astunud iseseisvasse ellu, hoiavad endiselt asenduskodude töötajatega häid suhteid ning käivad neil mõnikord külas. Ka peale noorte iseseisvumist on asenduskodude töötajad vajadusel noortele abiks. *“Iga nädal suhtlen ühe töötajaga, kes aitab majanduslikult mõelda ja räägib, kuidas toidupoes odavamalt hakkama saada. Mul on asenduskodu töötajad alati abiks kui abi vajan.”* (N2).

Arvestades noorte hinnangul asenduskodude töötajate tuge õppimisel, on asenduskodude töötajate aitamise tulemusel enamjaolt suur mõju noorte õppeedukusele. See tähendab, et kui asenduskodude töötajad tähelepanu noorte õppetegevuste täitmisele ei pööraks, võib tõenäoliselt olla noortel kehvem õppeedukus. Samuti peetakse oluliseks asenduskodude töötajate üldist tuge isiklike probleemidega toimetulekuks või noore julgustamiseks, mil tegemist on noortele peamiste lähedaste isikutega. Kuigi mõne noore puhul ei olnud asenduskodude töötajatega head emotsionaalset sidet, on enamjaolt vastanud noored leidnud asenduskodudes elamise puhul rohkem positiivseid kui negatiivseid külgi ning hindavad asenduskodude töötajate panust ja tuge nendega tegelemisel neile väga oluliseks.

Võimalikule asenduskodus elamise seosele nende kohtlemisega koolis noorte vastused ei viitanud, mil kõik intervjuus osalenud noored leidsid, et asenduskodus elamise tõttu neid koolis õpetajate ega eakaalaste poolt kuidagi teisiti koheldud ei ole ning nad ei ole kogenud ka eakaalaste poolt

koolikiusamist. Koolikiusamise või teisitikohtlemise puudumine võib olla peamiselt seetõttu, et noorte hinnangul nad ei maininud koolis enda päritolu või osati seda hästi varjata.

Sarnaselt noorte poolt varem välja toodud üldise seisukohaga, ei ole intervjuudes osalenud asenduskodude noortega tegelevate töötajate sõnul asenduskodus elamine määrav noorel hariduse omandamisel ning üldiselt leitakse, et asenduskodude noortel on õppimissoovi ja huvi korral võrdsed võimalused kõigi teiste noortega. Valdavalt on töötajate hinnangul noored üldiselt kohusetundlikud, ent vajavad pidevat tuge ja kontrolli, välist suunamist, motiveerimist ning neile tuleb sageli meenutada oma kohustuste täitmist. Samuti käivad töötajate vastuste põhjal enamus asenduskodude noortest koolis pigem hea meelega ning edasiõppimishuvi suhtes soo lõikes erinevusi ei paista.

Õpiraskuste tekkimise suhtes on toodud välja, et valdavalt esinevad raskused noortel põhikooliastmes. „*Haridusse tekivad tihti lüngad kuuendas- seitsmendas klassis ning vahel on ka põhikooli lõpetamine suur katsumus, mida saadab soov loobuda.*“ (T4). Enamasti leiavad töötajad, et noored peavad vaatamata erinevatele õppimisel tekkivatele raskustele keskhariduse omandamist oluliseks ning enamasti tekib noortel huvi edasiõppimise suhtes põhikooli lõpuklassides või alles veidi enne kooli lõpetamist. „*Huvi edasiõppimise vastu on suhteliselt võrdne, enamik nendest saavad aru et vajavad kas keskharidust või kutseharidust, kõrghariduse vastu huvi on väga väike. Edasiõppimise huvi hakkab tekkima neil tõsisemalt 15-16a (8-9kl).*“ (T2). Seoses õppimiskohustuste täitmisega on toodud töötajate hulgas välja, et enamasti on vähemmotiveeritud õppima need noored, kes on asenduskoduteenusele suunatud mõned aastad enne iseseisvasse ellu astumist, kuna antud noortel on kujunenud juba omad vaated ning sageli esineb nendel noortel õppimises mahajäämust või õpioskuse puudumine. Seetõttu on töötajate hinnangul oluline sarnaselt varasemalt noorte poolt mainitule, mil leiti oluliseks töötajatepoolse verbaalse toe ning innustamise, tegeleda ning olla noortega järjepidev ja pakkuda neile pidevalt eduelamusi.

Varasemalt teoorias käsitletust on teada, et lastele ja noortele on oluline erinevates vanuseetappides vastava ja piisava tähelepanu andmine. Asenduskodudes elab kuue asenduskodu lapse kohta nendega ööpäevaringselt üks töötaja, kellele lisaks on vajadusel olemas abitöötaja(d). Küsimusele, kas asenduskodude noored saavad piisavalt tähelepanu, on andnud töötajad erinevaid vastuseid. Mitu töötajat olid seisukohal, et piisava tähelepanu andmine kõigile asenduskodu lastele ja noortele on suhteline, sõltudes sellest, milliste lastega kasvandike puhul tegemist on ning milline on laste vanus. Valdavalt leiti, et hooldajate arv kuue lapse kohta on piisav, kuid vaid juhul, mil peres ei ole

erivajadusega lapsi või väikelapsi. Toodi välja, et sõltuvalt olukorrast võib tekkida töötajatel vajadus rohkema personali järele, mille puududes võivad kannatada tähelepanuta jäänud noored kui ka asenduskodu töötajad, kellel võib tekkida suure töömahu tõttu läbipõlemine „*Muidugi võiks olla personali rohkem kui on pisikesed peres, kes haigestuvad tihedamini ja tegevusi vajavad rohkem kui suuremad. Samas kui lapsed on lasteaia ja terved, saab hakkama ka üksi. Veel on väga suhteline, millise diagnoosiga lapsed – noored on. Üks haige – psüühiliselt eriline laps võib võtta kogu su energia ja kannatavad teised lapsed, kellele lihtsalt pole võimalik oma tähelepanu, energiat anda. Päeval, kui on lastel koolivaheaeg või pisemad haiged, võiks olla muidugi korraga tööl peres 2 kasvatajat, öösel piisab ühest täiesti.*“ (T1). Kuigi enamasti leidsid töötajad, et personali arv on asenduskodudes kuue lapse kohta piisav, toodi välja ühe töötaja poolt, et kuna asenduskodulaste puhul on tegemist igal ühel oma pere vajava traumalapsega, jääb kindlasti asenduskodus ühe töötaja poolt piisavalt tähelepanu kuuele lapsele väheks. Vastupidiselt teistele oldi ka seisukohal, mil kasvandike vanusest ja muudest võimalikest põhjustest omab rohkem tähtsust igale lapsele piisava tähelepanu andmisel töötajate endi valmisolek ning professionaalsus.

Noorte asenduskodus elamise tõttu koolikiusamist puudutavatele küsimustele andsid töötajad samuti vastuseid mitmest vaatenurgast. On välja toodud, et mingil määral esineb asenduskodude noorte suhtes koolikiusamist või nende suhtes teistsugust kohtlemist võrreldes teistega. „*On esinenud põhikoolis kiusamisi ja ega nad ise on ka närvilisemad, tundlikumad. Eks ikka kui teada saadakse, et noor on pärit asenduskodust, et üks ta üks pätt ole, ja millised vanemad tal veel võivad olla jne. On ka noori, kes häbenevad seda ja üldjuhul klassikaaslased ei teagi tema elukohast midagi. Õpetajad ka mitte kõik, vaid ainult 2-3 inimest, et ei tekiks pedagoogidel eelarvamusi- usute, neid ikka leidub ja mitte vähe. Noor ise võib olla väga tubli aga mingi aine õpetaja lihtsalt rikub oma eelarvamusega kõik ära.*“ (T1). Töötajad on toonud välja, et tavalaste hulgas on koolikiusamine pigem vähemesinev, ent erivajadustega noorte suunas on esinenud mõningaid intsidente, kuid need on enamasti koostöös õpetajatega lahendatud. Vastustest on tulnud välja ka kaks eri tahku asenduskodude noorte kokkupuutest koolikiusamisega, mil on öeldud: „*Meie laste puhul on olnud koolikiusamist pigem vähe, paljud meie noored on pigem olnud need keda austatakse ja tunnustatakse selle eest et nad aitavad nõrgemaid ja ei luba nõrgematele liiga teha.*“ (T2). Seevastu on teise töötaja väitel ka neid olukordi, mil asenduskodude lapsed on sattunud ise kiusaja rolli. Probleemsemate asenduskodude noorte puhul on toodud välja, et on puudus erinevatest koolidest, kus saadaks hakkama probleemsemate lastega. „*Sobiliku kooli puudumine on suureks takistuseks hariduse omandamisel.*“ (T4).

Lähtuvalt noorte ning töötajate vastustest võivad noorte õpiedukust ning õpihuvi soodustada või vähendada asenduskodus elamise vältel erinevad faktorid, millest peamiseid selgitab järgnevalt Tabel 3.

Tabel 3. Asenduskodudes elamise vältel noorte õpihuvi ning õpiedukust soodustavad või pärssivad tegurid. Allikas: Autori koostatud.

Noorte õpihuvi ning õpiedukust soodustavad tegurid	Noorte õpihuvi ning õpiedukust pärssivad tegurid
Töötajate poolt üldine toe pakkumine Noorte minevikutraumadega tegelemine Tähelepanu pööramine noorte õppetegevuste täitmisele Noorte tunnustamine ja motiveerimine Koolipersonaliga koostöö tegemine	Õpiraskuste tekkimine Minevikutraumade mõju Õppimisele tähelepanu mitte pööramine (ka noore üldise iseseisva toimetuleku tõttu) Koolis hoiakute omamine noore suhtes seoses noore asenduskodus elamisega Hilises eas noore asenduskodusse asendushooldusele paigutamine

Kuigi asenduskodus elamine võib mõjutada noorte õppeedukust või huvi õppimise vastu, ei ole see nii noorte kui töötajate hinnangul õppeedukusele määrav ning ollakse peamiselt arvamusel, et õppeedukus sõltub enamjaolt noore enda tahtest. Kuna noortele ollakse asenduskodus töötajate poolt abiks ka nende minevikutraumade lahendamisel ning peamiselt on noored neile parema ja arengule soodsama elukeskkonna nimel sinna elama asunud, on asenduskodus elamine seotud tugevalt noorte minevikuga ning minevikutraumadega. Seetõttu on olulisel kohal noorte pidev jälgimine ja toetamine, kuna sageli tekivad või on välja kujunenud asenduskodude noortel raskused õppimisega või neil on minevikutraumade tagajärjel kujunenud välja teatud käitumisviisid. Lähtudes töötajate vastustest, võivad olla asenduskodude noored nii traumade tulemusel kui asenduskodus elamise tõttu tundlikumad ning ka probleemsed. See tähendab seega, et nii asenduskodus elamine kui noorte minevik on seotud nende poolt tehtavate valikutega ning võivad seetõttu mõjutada noorte hariduse omandamist. Kuna asenduskodude noorte puhul on enamasti tegemist traumalastega, vajavad nad sageli rohkem tähelepanu ning tunnustamist, ent ka asenduskodudes elades võib teatud põhjustel jääda noorel piisav ja vajalik tähelepanu saamata.

3.3 Iseseisvumise mõju hariduse omandamisele

Iseseisvumisprotsess on iga noore puhul olnud individuaalne- mõni noor ootas iseseisvumist väga ning naudib omaette elamist, mõni noor pelgab iseseisvalt elamist ning mõned noortest tundsid end iseseisvaks eluks valmisolevat, kuid ajapikku tekkisid iseseisvalt elamisega raskused. Üldiselt ootavad noored iseseisvasse ellu astumist väga ning sageli on tekkinud noortel ettekujutus, mida nad tulevikus teha tahavad. Noorte hulgas ei ole kõigi vastustest võimalik selgitada täpselt välja, kas nad järelhooldusteenust vastamise hetkel kasutavad või mitte ning üks noor elab hetkel veel asenduskodus ega ole seega iseseisvunud. Enamus noortest on kinnitanud abi vajamist iseseisva eluga hakkama saamiseks ka siis, kui nad on esialgu oma iseseisvuses ja võimekuses olnud kindlad. Kuna valdavalt vajavad noored iseseisvumisel tuge, peavad noored järelhooldusteenust asenduskoduteenusele vajalikuks jätkuks.

Kuna asenduskodude töötajad on noortele olnud justkui vanemate eest, ollakse nendega kontaktis ka peale iseseisvaks saamist. Sageli hoiavad noored töötajatega pidevat suhtlust ning pöörduvad enamasti raskuste ning probleemide tekkimisel neile lähedaseks olnud asenduskodude töötajate poole, kelle juures asenduskodus nad on üles kasvanud. Noortele pakutakse tuge erinevate murede ning olukordade lahendamisel, mil näiteks on vaja abi kolimisel, nõu rahaasjade planeerimisel ning maksude maksmisel, samuti aidatakse suhtlusraskustega noori suhtlemist nõudvates olukordades või pakutakse vajadusel abi transpordiga. Üheks peamiseks noorte poolt välja toodud iseseisvumisel tekkinud katsumuseks on rahaasjadega toimetulek. Kirjeldatud on vajadust abi järele seoses maksude maksmisega ning võlgadega toimetulekuga, mistõttu on hinnatud noorte poolt oluliseks iseseisvas elus finantskäitumist puudutava käsitlemist enne iseseisvasse ellu astumist. „*Rohkem oleksin vajanud ehk enne ellu astumist tuge, et mõista rahaasju, võtsin palju laene ja jäin maksmisega hätta.*“ (N4). Sellest võib järeldada, et asenduskodude noored vajavad asenduskodus elades paremat ettevalmistust rahaasjadega tulevikus toimetulekuks.

Lisaks töötajate poolt pakutavale abile on olulisel kohal ka järelhooldusteenuse kasutamine, mis toetab noorte iseseisvas elus toimetulekut ning õpingute jätkamist. Infot järelhooldusteenuse kohta on saanud noored peamiselt asenduskodude töötajatelt ning lastekaitsetöötajatelt ning üldiselt on neid järelhooldusteenusele nende poolt ka suunatud. Noortele, kes iseseisvas elus hakkama saamisel vajavad rohkemat abi toimetulekuks, on määratud ka tugiisik. Noored, kes on kirjeldanud järelhooldusteenuse kasutamist, hindavad seda isiklikele kogemustele tuginedes vajalikuks.

„Järelhooldus ma arvan, et on tegelikult aidanud küll. Saime hakkama toidu ja kõige muu majandamisega ning see on sisse jäänud.“ (N6). Ka ollakse järelhooldusteenusega selle saajate hinnangul rahul.

Järelhooldusteenust mitte kasutanud noore näitel, tekkisid noorel iseseisvas elus laenude võtmise tõttu suured võlad, mistõttu vajas noor tuge rahaasjade korda saamisel. Iseseisvalt elavate noorte poolt on kirjeldatud, et sageli hinnatakse end asenduskodust välja elama kolimisel iseseisvaks ning kuigi esialgu abi iseseisvas elus hakkamasaamiseks ei vajata, tekivad probleemid tõenäoliselt hiljem. *„Alguses ei ole mingit abi vaja, lähed ellu ja tunned, et nüüd lõpuks olen suur ja elan nagu ise tahan, hiljem hakkavad mured ja tekivad probleemid ja siis on abi vaja, sest ei oska ise enam hakkama saada.“* (N5). Enamasti on sellistel juhtudel tegemist noortega, kes järelhooldusteenust ei kasuta.

Iseseisvumise puhul on veel toodud välja, et iseseisvalt elamine on mentaalselt raske, kuna on elatud kuni iseseisvaks saamiseni koos teistega ega olda harjutud üksinda elama. Noorte hulgas oli neid, kes iseseisvudes leidsid kaaslase kellega koos elada, kellest sai lapsevanem või isegi üksikvanem. Esialgu oli antud noortel iseseisvumisprotsess kulgenud kergelt, ent alles hiljem lapsevanemaks saades tekkisid noortel raskused. *„Minu jaoks polnud keeruline, mul oli kaaslane ja töö ja saime korteri. Raskused tekkisid pigem hiljem, umbes 1a pärast kui sündis laps.“* (N4). Lapsevanemaks olemise tõttu on noortel kaasnenu vajadus osaleda ka tööelus, mis võivad olla seotud noorte huviga või võimalustega minna edasiõppima.

Töötajate arvates on iseseisvumisel raskusi enamikel asenduskodude noortel. Noored peavad end töötajate hinnangul olevat valmis iseseisvasse ellu astuma ning enamasti oodatakse võimalust iseseisvuda, ent kui on aeg minna elama iseseisvalt, tekib paljudel noortel sageli hirm- noored pelgavad üksi elamist, võimalikke toimetulekuraskusi iseseisvas elus ning neil on ka madal enesehinnang. *„Noored tahavad väga saada iseseisvaks ja unistavad enamasti oma tulevikust nagu ka tavalapsed. Tihti segab nende unistusi nende madal enesehinnang ja meeletu hirm, et and ei saa hakkama. Huvi on suur aga sama suur on ka sellega kaasnev hirm. Nad kardavad jääda üksi ja ilma turvalise toetuseta.“* (T2). Ka töötajate hinnangul on enamasti noorte puhul nii, et kuigi end peetakse enamasti iseseisvaks eluks valmisolevat, ilmnevad noortel alles iseseisvas elus olles erinevad raskused. On toodud välja, et iseseisvasse ellu astudes saavad koheselt täiesti ise hakkama väga vähesed noored.

Töötajate poolt on toodud välja noorte ebarealistliku maailmapildi, mil noored ei ole tegelikkuses reaalseks eluks valmis- noored ootavad head töökohta hea palgaga ja paljut muud, mille saavutamine vajab kogemust, vastavat haridust või suurt pühendumust ja pingutamist. „*Lastega vestlusest kuuleb, et nad usuvad, et neil tuleb suur maja, kopsakas palk ning kõik see mida filmis nähakse.*“ (T4). Seetõttu on oluline, et noored saaksid abi iseseisvumisel või kui kolitakse asenduskodust välja, et mujal linnas õppida. Noortele, kes iseseisvuvad, antakse abi järelhooldusteenuse näol ning selle vajalikkust peavad kõik töötajad tingimusteta oluliseks. Ühe töötaja poolt on toodud ühe noortele järelhooldusteenuse vajalikkuse põhjusena välja noorte bioloogilise tugivõrgustiku puudumise- see tähendab, et noorel on vaja neile usaldusväärseid isikuid, kes pakuvad noorele lähedust ja tuge ning aitaksid noori raskuste tekkimisel. Enamjaolt on iseseisvaks saavate noorte puhul loomulik, et neil on vanemad ja teised pereliikmed, kes on iseseisvaks saavale noorele olemas ning oskavad talle anda nõu, ent asenduskodude noortel enamasti paraku puuduvad sellised vanemad ning sageli on iseseisvaks saava noore vanemate rollis asenduskodude töötajad. Töötajate hinnangul on noortel aga vaja kindlat usaldusisikut, näiteks tugiisikut, kelle suhtes omab noor usaldust ning kes oskaks noorele jagada kõrvalist vaadet ning jagada kogemusi. „*Noorte elustumisel tuleks alati tagada järelhooldusteenus vähemalt 1a ellu astumisest koos kohustusega teha koostööd tugiisikuga. Tugiisik peab olema noorele varem tuttav isik, keda ta usaldab ja kellega tahab ka ise koostööd teha.*“ (T2).

Noor muutub mingil määral iseseisvamaks ka siis, kui läheb õppima mujale linna või minnes kooli, kus noor elab õpilaskodus. Iseseisvalt mujal linnas elades ja õppides kaob osaliselt töötajate roll noorte õppimise ja kasvatamise üle ning noorel võib iseseisvudes muutuda senine elukorraldus märkimisväärselt võrreldes asenduskodus elamisega.

Iseseisvasse ellu astumisel võib mõjutada võimalikku edasiõppima minemist või õpingute jätkamist noore enda soovil või lähtuvalt vajadusest tööl käimine, et tulla toime enda majandusliku olukorraga ning olla iseseisev. Samuti võib tekkida noorel partnerlussuhe- hakatakse elama koos ning õppimine ei ole enam noorele nii oluline. Partnerlussuhte puhul võib noorel tekkida soov luua pere või noorest saab olude sunnil lapsevanem, mis samuti võib takistada noore õpingute jätkamist. Sageli esineb töötajate hinnangul asenduskodude noortel kiindumushäireid ning seetõttu on partnerlussuhete tekkimisega kirjeldatud järgnevat asjaolu, mil noortel on koolis eduelamus raske tulema, otsivad noored tihti toeks kaaslase, kes võib olla samuti probleemne ning mõjutada seega noort halvale teele või takistada noorel koolis käimist. Noorte puhul on sageli täheldatud iseseisvaks saades huvide muutumist, mil noorel näiteks on huvi iseseisvalt elama asudes minna õppima kooli, ent näiteks uute

suhtluskaaslaste leides läheb õppimiselt fookus mujale. „*Tekib huvi veeta aega hoopis internetis mängides, sõpradega või kallimaga aega veetes, tegeleda keelatud asjadega (alkohol või muud mõnuained)*.” (T4). Mujale linna kolides ning uute suhtlusringkondade tekkides võivad seega noored sattuda ka nende õppimisele ebasoodsalt mõjuvasse seltskonda, võides hakata kuritarvitama erinevaid mõnuaineid või kalduma kõrvale õppetööst.

3.4 Noorte ning töötajate hinnangul asenduskodude noorte haridustee katkemist ning edasiõppimissoovi mõjutavad tegurid

Asenduskodude noorte õpingute katkemise või puuduva edasiõppimise soovi põhjuseid kirjeldab intervjuude vastuste põhjal Tabel 4.

Tabel 4. Noorte ning töötajate hinnangul asenduskodude noorte võimalikud haridustee katkemise ning puuduva edasiõppimissoovi põhjused. Allikas: autori koostatud.

Noorte poolt välja toodud põhjused	Töötajate poolt välja toodud põhjused
Vaimse tervise probleemid Bioloogilise tugivõrgustiku puudumine Suhtlusringkonna mõju Paljude teiste asenduskodude noortega koos elamine (satutakse tihedamini pahandustesse) Õpiraskuste esinemine Õppimine on keeruline või vastumeelne tegevus Huvipuudus edasiõppimise vastu Noorel puudub kindel teadmine, mida ta soovib edasi õppida Soov või vajadus käia tööl Noorel on muud isiklikud põhjused hariduse katkestamiseks või mitte edasiõppimiseks	Traumadega seotud vaimsed häired (madal enesehinnang, kiindumushäire vms) Bioloogilise tugivõrgustiku puudumine Suhtlusringkonna mõju Probleemsetele noortele sobilike koolide puudumine Õpiraskuste esinemine ühes või enamas ainetunnis või teistest mahajäämus Õppimine on vastumeelne või puudub motivatsioon Raskused õppejõududega suhete hoidmisel Raskuste tekkimisel antakse kergelt alla Mujale linna õppima suundumisel uus elukorraldus Paarisuhte teke, koosellu asumine või pere loomine Soov käia tööl ja teenida raha Iseseisvaks saades huvide muutumine või ebatervislike huvide teke

Mitu noort tõid välja, et noore otsuseid ning valikuid mõjutab noore suhtlusringkond. Tegemist oli enim välja toodud seisukohaga, mis noorte hinnangul võib olla peamiseks põhjuseks asenduskodude

noorte puhul õpingute katkestamisel või mitte edasiõppimise minemisel. Lisaks toodi välja, et asenduskodus koos teiste noortega elamine võib mõjutada hariduse omandamist. *“Põhjuseks võib olla halb eeskuju. Kuna asenduskodus elab palju lapsi koos, siis satutakse ka pahandustesse palju tihemini see mõjutab ka kooliteed.”* (N1). Mitu noortest on seostanud õppimist kui keerulist või vastumeelset tegevust võimaliku hariduse katkestamise või mitte edasiõppimise puhul ning seda on kirjeldatud ka paari noore poolt enda kogemustele tuginedes.

Õppimise kui tegevuse keerulisus on tõenäoliselt seotud ka noorte minevikutraumadega. Varasemalt töös käsitletuga on asenduskodude noorte puhul tegemist noortega, kellel on olnud palju traumasid ning kellel esineb tihti probleeme vaimse tervisega. Lapseas kogetud väärkohtlemine ning hooletusse jätmine jätab noorele suure tõenäosusega sügava jälje ning see mõjutab noore käitumist ja suhtumist ka hilisemas eas, mõjutades omakorda noore hariduselu. Näiteks varasemalt peres elades füüsilise vägivallaga kokku puutunud noor leidis tuge koolis käimisest, ent õppimine oli noorele raske, mil noorel oli raskusi keskendumisega ning asjade meelde jätmisega. Kuigi noored enamasti enda minevikus kogetud traumade mõju hariduse omandamisega ei seostanud, on noorte poolt seostatud omavahel vaimse tervise probleemide esinemist hariduse omandamisega. Samuti on kirjeldatud noorte poolt hariduse omandamist tugevalt mõjutavaks vanemate olemasolu ehk bioloogilise tugivõrgustiku puudumine- vanemate olemasolu aga on lapsele loomulikuks arenguks ülioluline, et noor oleks vaimselt terve. Asenduskodude noorte võimaliku haridustee katkemise põhjusena on toodud välja veel huvipuudus edasiõppimise suhtes või teadmatus, mida soovitakse edasi õppida. Ka on toodud välja, et noortel võivad olla muud isiklikud põhjused, millest tingituna võib jääda noore haridustee lühikeseks.

Paar intervjuus osalenud iseseisvalt elavatest noortest on kirjeldanud vajadust käia tööl, et teenida raha. Antud noorte puhul on tegemist ka väikelaste vanematega, mistõttu on tõenäoline, et sellest tuleneb vajadus osaleda tööelus ning seetõttu ei ole noortel võimalik töö ja lapse kõrvalt õpinguid jätkata. See tähendab, et hariduse omandamisele võib seada piirid nii pereelu elamine kui töötamine, mille kõrvalt ei pruugi olla noorel piisavalt aega ega energiat, et omandada muude tegevuste täitmisel lisaks haridust.

Töötajate hinnangul on asenduskodude kasvandike puhul tihti tegemist noortega, kellel esineb koolis teatud määral probleeme- neil on sageli õpiraskused ja esineb teistest mahajäämust, mistõttu tekivad pinged õpetajatega. Suhtlusraskuste ning õpiraskuste tekkimisel omakorda langeb noore motivatsioon

pühenduda õpingutele ning nähakse õppimist liiga keerulise tegevusena. Kuna asenduskodude noorte puhul on tegemist traumalastega ning kellel sageli puudub bioloogiline tugivõrgustik, on neil sageli kujunenud välja erinevad käitumuslikud häired ning neil on madal enesehinnang, mistõttu võivad noored kalduda suurema tõenäosusega alla andma ning loobuma õppimast. Erinevate käitumuslike häirete esinedes võib noorte puhul olla tegemist ka probleemsete noortega, mistõttu on täheldatud vajadust koolide järele, mis antud noortele paremini sobiks. Traumadest tingitud kiindumushäirete tõttu on noortel täheldatud kalduvust otsida endale kaaslane, kes oleks neile partnerina toeks. Partnerlussuhtes olles võivad noored kogeda huvi kadumist õppimise suhtes või luua pere, mistõttu on raskendatud noore võimalik haridustee jätkamine, mil näiteks pere loomise tõttu ei pruugi noorel olla ressursiliselt võimalik õpinguid jätkata. Noorel paarisuhte tekkimist on töötajate poolt enim välja toodud haridustee katkemise põhjusena. Veel on toodud välja noorte suur soov iseseisvuda- minna iseseisvalt elama või minna tööle, et teenida raha. Võimalikku haridustee katkemist võivad põhjustada noorel teises linnas õppides uued sõbrad ning vabaduse tunne, mil end täiskasvanuna tundes omatakse teadmist, et võidakse kõike teha. Võimalike haridustee lünklikuks või täielikult pooleli jäämise põhjustena on toodud välja ka muude huvide tekkimine (internetis mängimine, sõprade või kallimaga aja veetmine või sõltuvuste tekkimine).

Valdavalt on asenduskodude noorte ning töötajate poolt antud vastused omavahel kattuvad- näiteks on mõlemate sihtgruppide poolt toodud välja asenduskodude noorte haridusvalikuid mõjutavate teguritena noore suhtlusringkond, mis võib mõjutada noore õppeedukust või kujundada noore hoiakuid hariduse omandamise suhtes. Samuti on kirjeldatud mõlema rühma hulgas noortel soov pigem töötada kui õppida, õpiraskuste ning õppimise kui tegevuse tõttu vähest huvi õppida ning vanemate olemasolu puudumist nähti samuti põhjusena, mis võib vähendada noorte innukust õppimise suhtes. Lisaks seostati haridustee katkemist või mitte edasiõppima minemist vaimsete probleemide esinemisega. Peamise erinevusena ilmneb noorte ning töötaja vastustest, et kuigi noorte poolt partneri tekkimist ega ega pere loomist õpinguid mõjutava tegurina välja ei toodud, oli tegemist töötajate poolt enim mainitud noorte haridustee katkemise või edasiõppimist takistava põhjusena. Sõltumata erinevatest võimalikest haridusvalikuid mõjutavatest teguritest oldi nii noorte kui töötajate peamiselt seisukohal, et enim on määrav ikkagi noore isiklik tahe ja motiveeritus õppida.

3.5 Arutelu

Intervjuude tulemuste põhjal võib järeldada, et nii noorte minevikutraumad, asenduskodudes elamine ning iseseisvumine on tugevalt seotud noorte haridusvalikutega, mida on kinnitanud ka varasemalt teoorias käsitletu. Vastavalt Eriksoni psühhosotsiaalse arengu teooriale, on igas eluetapis oluline lapsele ja noorele tema tervet arengut soodustav kasvukeskkond (Kivnick ja Wells, 2013), mis on Centers for Disease Control and Prevention (2021) hinnangul muuhulgas vanemluse kvaliteediga kõige olulisemaid faktoreid lapse arengule. Ka Guy-Evans (2020) on kirjeldanud ökoloogilise süsteemiteooria puhul last enim mõjutavaks mikrosüsteemi kuuluvaid keskkondasid (lapse või noore perekond, hooldus- ning õppekeskkond), mistõttu on need enim seotud noore (haridus)valikute ning noore arengu kujundamisel. Asenduskodude noortel puudub sageli enne asenduskodudesse paigutamist neile tervet arengut soodustav kasvukeskkond ning sageli on asenduskodude noored minevikus kogenud vägivalda, hooletusse jätmist või muid traumatiseerivaid kogemusi. Erinevad traumakogemused mõjutavad aga noort erinevatel viisidel, võides avaldada teatud käitumuslikes häiretes ning arengust mahajäämuses, mistõttu on tegemist kaudselt enim noorte hariduse omandamist mõjutava faktoriga. Vastavalt Allen, et al., (2013) kirjeldatule, mil kooliea etapis on lastel oluline enesekindluse kujunemiseks akadeemiliste ja sotsiaalsete oskuste teke- näiteks võib noorel olla heade tulemuste eest tunnustuse puudumise ning noort alandava vanema tõttu kannatada saada noore enesekindlus, mistõttu tekib noorel madal enesehinnang ning sage alaväärsustunne. Madal enesehinnang võib aga vähendada noorel julgust õpingute jätkamisel ning enda võimetele ja huvidele vastava elukutse või eriala valimise korral (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 63). Sagedast madala enesehinnangu esinemist kinnitasid ka asenduskodude töötajad, märkides selle seotust noorte minevikutraumadega. Töötajate hinnangul mõjutavad noortel minevikus kogetud traumad noori ka nende hilisemas eluperioodis ning õppimises, kuigi noored ise mineviktraumasid enda õppekäitumisega pigem ei seostanud. Samuti kirjeldasid asenduskodude töötajad, et noortel on tihti madal enesehinnang.

Lloyd (2018) poolt väljatoodule tuginedes, kinnitavad nii uuringus osalenud noorte kui töötajate vastused, et peamiselt satuvad noored asenduskodudesse väärkohtlemise ning hooletusse jätmise tõttu. Väärkohtlemine võib Lloyd (2018) hinnangul väärkoheldud lapse puhul väljenduda noorel endal hiljem agressiivsema käitumisega ning Williams-Mbengue (2016) on kirjeldanud, et asenduskodude noortel esineb sageli mitmeid käitumisprobleeme. Need seisukohad võivad olla seotud töötajate poolt intervjuus välja tooduga, mil asenduskodude noored on ise tundlikumad ja

närvilisemad ning võivad seega puutuda kokku ka koolikiusamisega. Samuti on uuringu tulemusel toodud välja asenduskodude noorte puhul kiindumushäire esinemise, mis on otseselt seotud nende minevikus kogetuga ning mõjutab noore käitumist tulevikus, muuhulgas võimalikku hariduse omandamist.

Mitmete noorte vastuste puhul ilmnes siiski, et neile oli õppimine keeruline ning neil puudus sageli motivatsioon õppida, mis võib olla seotud nende kognitiivse arenguga. Noore minevikutraumade seotust asenduskodude noorte kehvema kognitiivse arenguga on seostanud Isat ja Vinckler-Nannattu (2019), mil need mõjutavad noore emotsionaalseid-, kognitiivseid- ning käitumuslikke oskusi, stressiolukordades toimetulekuoskust ja enesekindlust. See tähendab, et minevikutraumade mõju võib olla seotud noorte motivatsiooniga pühenduda õppimisele ning mõjutada koolistressiga toimetulekut. Asenduskodude noorte kehvem kognitiivne areng võib seega olla seotud ka asenduskodude noorte puhul õppeedukuse või sooviga edasi õppida, mil noor ei suuda koolis hästi keskenduda, õppimine on raske ning puudub seega motivatsioon, mistõttu ei tunta huvi minna omandama kõrgemat haridustaset. Ka Moyer ja Goldberg (2019) on väljendanud asenduskodude noorte puhul sagedase motivatsioonipuuduse esinemist kui võimalikku asenduskodude noorte huvi õppimise vastu vähendavat tegurit.

Johnson, et al., (2006) on seostanud asenduskodude kasvandike kehvema kognitiivse arengu seotust ebapiisava tähelepanu saamisega asenduskodus elades. Mitmed asenduskodude noortega tegelevad töötajad on kinnitanud, et asenduskodude noortel ei pruugi olla rahuldatud nende tähelepanuvajadus piisaval määral, kuna seoses asenduskoduhooldusel olevate väikelapseealiste või erivajadustega kasvandike suurema tähelepanuvajaduse tõttu ei pruugi töötajal olla piisavalt energiat teistele kasvandikele piisavat tähelepanu anda. Töötajatest enamus tõid välja ka selle, et asenduskodudesse elama paigutatud lastel esineb teiste omavanustega võrreldes rohkem mahajäämust ning lapse arengust lähtuvalt mida varem laps asendushooldusele paigutatakse, seda parem see lapsele on. Asenduskodudesse sattunud laste ja noorte puhul on väljendatud nii emotsionaalsel kui psüühilisel tasandil mahajäämust kui ka kõnes mahajäämust, mil kasvandik ei oma suutlikkust väljendada end verbaalselt. Kõne ja keele arengust mahajäämust asendushooldusel olevate laste puhul on kirjeldatud ka The communication needs... (2018) poolt. Teistest mahajäämust on Morton (2015) seostanud ka asendushooldusele kolimise tõttu keskkonnavahetusega kaasneva stressi tulemusel. Uuringu tulemustel leiti, et asenduskodude noortele on õppimine sageli keeruline tegevus. See võib olla tihedalt seotud noorte minevikutraumadest tingitud eakaaslastest madalama kognitiivse arenguga,

mis põhjustab noortel õppimisel tähelepanuraskusi ja motivatsioonipuudust ning mis omakorda võib muuta õppimise noortele ebameeldivaks tegevuseks.

Enamjaolt peavad noored oluliseks asenduskodude töötajate tuge, kes jälgivad noorte koolikohustuste täitmist ning omavad nähtavat rolli noortel nende õppetöös edu saavutamisel. Töötajate rolli olulisust on kirjeldanud ka The Center for the Future of Teaching and Learning (2010), mille puududes võib olla negatiivselt mõjutatud noore haridusalane edu ning ka Zeller ja Köngeter (2012) leidnud, et pidev noorte toetamine on oluline noorte õppeedukuse säilitamiseks. Nii noored kui töötajad on toonud välja, et asenduskodude töötajatel on oluline roll noorte ning nende haridusalaste käitumiste kujundamisel ning töötajate tugi on oluline ka asendushoolduselt lahkudes.

Töötajad on toonud välja, et sageli on noorte ettekujutus iseseisvast elust ebarealistlik ning tegelikkuses enamus noori kohe iseseisvalt hästi toime ei tule, mistõttu vajavad nad ka iseseisvas elus enamasti tuge. Kõik asenduskodude noortega töötavad spetsialistid kinnitasid, et asenduskodude noortel on raskusi iseseisvumisel ning seda on seisukohta on kinnitanud ka Scannapieco, et al., (2007), mil on nende hinnangul on see asenduskodude noortel sageli see raskem võrreldes teiste tavanooortega. Asendushoolduselt iseseisvale elule asuvate noorte vajadust ka hilisemalt mitmesuguse toe ning usaldusväärsete isikutega kontakti järele, kes neid suunaks ja toetaks, kinnitavad ka Cantwell, et al., (2019). Nii asenduskodude töötajad kui noored leiavad, et asenduskodude töötajad annavad vajalikku tuge noorele nii asenduskodus elamise vältel kui ka peale iseseisvumist.

Noored ning töötajad tõid välja hulga erinevaid põhjuseid, mille tulemusel võib jääda asenduskodude noorte haridustee pooleli või miks ei tunne noored soovi õppida edasi kõrgemal haridustasemel. Valdavalt olid kõik noored seisukohal, et hariduse omandamine ning keskhariduse olemasolu on vajalikud ning noorte hoiakut hariduse vajalikuks pidamise suhtes kinnitasid ka töötajad. Üks põhjustest, miks asenduskodude noored tihti edasi õppima ei lähe, võib olla seotud noorte poolt väljatooduga, mil neil puudub kindel teadmine, mida tahetakse tulevikus edasi teha ja mida õppida soovitakse. Noorte teadmatuse võimaliku edasiõpitava suhtes võib tuleneda Vogel-Scibilia, et al., (2009) hinnangul seoses süsteemiteooriaga, mil noorukieas noortel on peamiseks ülesandeks avastada enda identiteet, kuid antud vanuseetapis ei pruugita saada eneseteadlikuks ning sellega kaasneb noortel teadmatuse seoses oma tegelike huvidega tuleviku suhtes. Kuna noortel kujunevad antud eaetapis välja ka erinevad väljavaated, võib see põhjustada noortel erinevad hoiakud hariduse omandamise suhtes. See võib ühtida ka asenduskodude töötajate poolt väljatooduga, mil mõned aastad enne iseseisvasse ellu astuvatel noortel on kujunenud välja omad vaated ning sageli on antud

noored vähem motiveeritud õppimise suhtes. Veel toodi noorte poolt välja, et oluline edasiõppima minemise puhul on õpitava eriala huvipakkuvus. See ühtib Turk (2011) uuringutulemustega, mille kohaselt mõistavad asenduskodude noored hariduse olulisust ning 76% uuringus osalenud noortest peavad eriala ja kooli valikul kõige olulisemaks õpitava eriala huvipakkuvust.

Noorte ning töötajate poolt toodi ühiselt noorte haridustee katkemise või edasiõppimise suhtes huvipuuduse põhjustena välja noorte suhtlusseltskond, mis võib kujundada noorte hoiakuid hariduse suhtes või mõjutada noore käitumist, mis põhjustab kokkuvõttes noore õppeedukuse langust. Guy-Evans (2020) poolt kirjeldatud ökoloogilisele süsteemiteooriale ning uuringutulemustele tuginedes leiti, et lapsed ja noori ning nende käitumist (seega samuti võimalikku õpikäitumist) mõjutavad tugevalt noorte kasvukeskkond ja suhted teistega ning vastupidi võib mõjutada noor enda ümber toimuvat, mil noor võib näiteks valida enda suhtlusringkonna- samas võib noore suhtlusringkond mõjutada omakorda noore valikuid või kujundada hoiakuid hariduse omandamise suhtes. Noorte ning töötajate poolt toodi välja ka noorte võimalikku suhtlemist probleemsete seltskondadega, mis võivad mõjutada noori ebatervislikele harjumustele ning riskikäitumisele. Benbenishty, Siegel ja Astor (2017) läbi viidud uuringu kohaselt on asendushooldusel olevatel noortel kalduvus sattuda halba seltskonda, mida on võimaliku haridustee katkemise põhjusena kirjeldatud ka uuringus osalejate poolt.

Noorte iseseisvumine on samuti seotud noorte haridusvalikutega, mil noored iseseisvaks saades näiteks asuvad paarisuhetesse, loovad sageli pere või satuvad negatiivset mõju omavasse suhtlusseltskonda. Tihti esinevad asenduskodude noortel kiindumushäired, mis võib mõjutada noort kiiremini armuma ja looma pere, samuti sattuda elama probleemsete partneritega või suhtlema teiste probleemsete seltskondadega, mis võivad mõjutada noore õppeedukust või nende huvi edasiõppimise vastu. Õpingute kestel lapsevanemaks saamine võib olla seega üks põhjustest, mille tõttu jäävad noortel õpingud lõpetamata. Samuti iseseisvumisel vajadus või soov käia tööl, et teenida raha, võib mõjutada noortel hariduse omandamist. Vajadus käia tööl võib olla seotud noorte puhul lapsevanemaks olemisega, mida on võimalik kahe noore näitel seostada uuringus osalenud tööl käivate ning edasiõppimissoovi mitteomavate noorte puhul. Seetõttu ei pruugi noor omada piisavat aega ega energiat käia koolis ning seega puudub tõenäoliselt ka huvi paralleelselt tööl käimisega osaleda õppetööl. Asenduskodude noorte ning töötajate hinnangul on seega vajalik järelhooldusteenus, mis toetab vastavalt Sotsiaalhoolekande seadusele (2021) noorte iseseisvat toimetulekut ning õpingute jätkamist.

KOKKUVÕTE

Kui vanemad ei saa mingil põhjusel tagada lapsele turvalist kasvukeskkonda ja vanemlikku hoolt, sekkub lapse kasvatamisesse riik, kes tagab lapsele sobiva asendushoolduse. Lapse asendushooldus jaguneb kolmeks- lapsendamiseks, eestkosteks ning asendushooldusteenuseks, millest viimast osutatakse kas hooldusperes, perekodus või asenduskodus kuni lapse täisealiseks saamiseni või kuni noor õpib ning saab 19-aastaseks. Seejärel on võimalik noorel saada järelhooldusteenust, mis toetab noore iseseisvat toimetulekut ning õpingute jätkamist. Asenduskodudesse jõuavad tihti raske minevikuga noored, kellel on olnud nende tervele arengule ebasoodsad kasvamistingimused ja seetõttu halb psühhosotsiaalne areng, mille tulemusel jäävad nad sageli teistest arengus mahajäämist mahajäämust peegeldab noorte puhul sageli emotsionaalne-, vaimne- ja kõnes mahajäämus.

Uuringu tulemusel leiti, et suur osa asenduskodudes üles kasvanud noori kannatavad iseseisvumiskeskuste all, neil on katkendlik haridustee ning nad ei pürgi kõrgharidust omandama. Asenduskodude noorte ning nendega tegelevate töötajate hinnangul mõjutavad asenduskodude noorte hariduse omandamist ja vähest edasiõppimist mitmed erinevad põhjused.

Asenduskodude noorte poolt olid toodud välja haridustee katkemise ning vähest edasiõppimist mõjutavate põhjustena noore suhtlusringkonna mõju ning paljude teiste asenduskodude noortega koos elamise, mistõttu satutakse tihedamini pahandustesse. Samuti leiti, et noorel võib olla raskusi seoses õppimisega, mil noorel esinevad õpiraskused, õppimine on noorele keeruline või vastumeelne tegevus ning seetõttu ei soovita jätkata haridusteed. Veel toodi välja, et asenduskodude noortel ei pruugi olla huvi edasiõppimise suhtes või ei teata, mida edasi õppida soovitakse. Samuti hinnati noorte haridusvalikuid mõjutavaks noortel soovi või vajaduse käia tööl ja teenida raha, bioloogilise tugivõrgustiku puudumise, vaimse tervise probleemide või muude isiklike probleemide esinemise esinemise.

Sarnaselt asenduskodude noorte poolt väljatooduga leiti töötajate poolt, et noorte haridusvalikuid mõjutab noorte suhtlusringkond ning bioloogilise tugivõrgustiku puudumine. Erinevalt asenduskodude noortest seostati töötajate poolt võimalike vaimsete häirete esinemist noortel hariduse omandamisega, mil noortel on traumadest tingitud tagajärgede tõttu raskem õppida- neil on erinevad traumadega seotud vaimsed näired (madal enesehinnang, kiindumushäired vms), noortel esineb sageli õpiraskusi ning sellest tingitult on neil teistest eakaaslastest mahajäämus ja raskused õpetajatega suhete hoidmisel. Leiti, et asenduskodude noored on rohkem alati raskuste tekkimisel andma alla

ning kuna asenduskodude noorte hulgas on töötajate hinnangul tihti probleemseid lapsi, on vajadus koolide antud noortele sobilikemate koolide järele. Samuti mõjutab töötajate hinnangul noorte haridusteed noorte iseseisvaks saamine, mil iseseisvaks saanud noored katkestavad hariduse omandamise paarisuhte, koosellu asumise või pere loomise tõttu või on noortel soov pühenduda õpingute asemel tööle, et teenida raha. Töötajate hinnangul võib noorte hariduse omandamist ning edasiõppimissoovi mõjutada ka iseseisvaks saamise puhul uus elukorraldus ning huvide muutumine, mil noor ei tunne iseseisvaks saades enam õpingute vastu ning sisustab oma aega muude tegevustega, mille hulka võivad kuuluda ka erinevad sõltuvuslikud tegevused.

Tulemustest lähtudes võib järeldada, et noorte minevikutraumade kogemine enne asenduskodus elamist, asenduskodus elamine ning iseseisvumine on kõik tugevas seoses noorte isiksuse ja käitumise kujundamisega. Ja sellest tulenevalt on mõjutatud ka noore hariduskäitumine, mis võib väljenduda nende puhul õpingute katkestamises või väheses huvis edasiõppimise vastu.

Lähtuvalt töö tulemustest võib teha järgnevad soovitused:

1. Pöörata rohkem tähelepanu noorte võimalikest minevikutraumadest tingitud esinevatele käitumuslikele väljunditele ning luua neile sobivad tingimused, mis toetaks noore tervet arengut;
2. Noorte paremaks toetamiseks toetada asenduskodude personali arengut, viies läbi neile erinevaid koolitusi;
3. Harida noori rohkem vaimse tervise alal, et neil oleks parem arusaam endast ning enda minevikutraumade mõjust;
4. Teha noortega tugevat koostööd, et selgitada välja noorte huvi õppimise vastu ning toetada noorte huvi õppimise suhtes, mis soodustaks noorte edasist edasiõppimist tulevikus;
5. Valmistada noored varakult ette iseseisvaks eluks, et nad teaksid paremini, kuidas iseseisvas elus toime tulla;
6. Hinnata asenduskodude laste arvu töötaja kohta ja teha vajadusel ümberkorraldusi, et töötajatel ei esineks vaimne läbipõlemine ning iga laps saaks neile vajalikku ja piisavalt kasvataja tähelepanu.

Töö tulemuste põhjal on autor täitnud töö eesmärgi. Antud töö tulemused annavad ülevaate peamistest noorte hariduskäitumist mõjutavatest teguritest, mis on tugevalt seotud noorte minevikutraumadega, asenduskodus elamisega ning iseseisvaks saamisega. Töö tulemused võivad

anda olulist infot nii asenduskodude töötajatele, aga ka haridusvaldkonna spetsialistidele, et mõista paremini asenduskodude noorte hariduskäitumist. Töö tulemusi hinnates ja nende põhjal esitatud soovitusi rakendades on võimalik tõhustada asenduskodude tööd ning seega parendada asenduskodude noorte suhtumist hariduse omandamisesse.

Töö tulemuste põhjal on võimalik uurida põhjalikumalt ning enam süvitsi minevikutraumade mõjust noorte hariduskäitumisele. Samuti seda, kuidas mõjutavad noorte haridusvalikuid nende asenduskodus elamine ja sealsed pereliikmed või kuidas oleks võimalik haridustee katkestanud või puuduva edasiõppimise sooviga noorte puhul muuta hariduse omandamine atraktiivsemaks.

SUMMARY

EDUCATIONAL PATHWAYS OF YOUNG PEOPLE LIVING IN SUBSTITUTE HOME AND REASONS FOR NOT STUDYING FURTHER

This research consists of 63 pages, there are 4 tables and 1 figure presented which are meant to explain the content of the work. For this work 68 sources were used.

The issue of the work is topical because young people living in substitute home tend to have lower education and often are not interested in further education. Author's interest in the educational path of young people in substitute homes came after visiting substitute home by herself.

The aim of the research is to describe young people living in substitute home or who have lived there decisions about education and those connection between their past traumas, living in substitute home and gaining independence and also find possible causes why young people living in substitute homes educational path is interrupted.

To fulfill the aim of the work, the following research tasks have been prepared:

1. Present theoretical basis of the psychological development theory and system's theory, substitute care and aftercare services;
2. Describe the impact of past traumas, living in substitute home and independence on young people learning outcomes and educational choices;
3. Conduct interviews with school-age young people from substitute homes and substitute home workers;
4. Analyze the answers of the interviews and generalize the results;
5. On the basis of the answers to the interviews, find out the possible reasons for the lack of interest in the education and further education of young people in substitute homes.

In order to fulfill the aim of the work, the author used qualitative method in this research and prepared two types of semi-structured interviews. Interviews were conducted with 6 school-age young people from substitute homes and 4 substitute home workers.

The results of the study show that many young people who have grown up in substitute homes have difficulties in gaining independence, have an interrupted education and often do not seek for higher

education. Also the results show that past traumas, living in substitute homes and gaining independence is strongly linked with their willingness to pursue an education.

According to the young people from substitute homes and substitute home workers results of the interviews the author of the research concludes that young people living in substitute home educational choices are affected by their social circle, lack of biological family support, previous difficulties at school and learning difficulties, they are not sure what they are interested to study or they have other interests instead of studying as they prefer working to earn money, plan living with partner or plan a family or during studying while living independent they may get interested in other activities which may also include various addictive activities and it may affect their studies.

VIIDATUD ALLIKAD

- Adams, W. C. (2015). *Conducting Semi-Structured Interviews. Handbook of Practical Program Evaluation*, 492–505. doi:10.1002/9781119171386.ch19.
- Allen, M. L., Svetaz, M. V., Hurtado, G. A., Linares, R., Garcia-Huidobro, D., Hurtado, M. (2013). *The Developmental Stages of a Community–University Partnership: The Experience of Padres Informados/Jovenes Preparados. Progress in Community Health Partnerships: Research, Education, and Action*, 7(3), 271–279. doi:10.1353/cpr.2013.0029.
- Benbenishty, R., Siegel, A., Astor, R. A. *School-Related Experiences of Adolescents in Foster Care: A Comparison With Their High-School Peers. American Journal of Orthopsychiatry* 88(3). doi:10.1037/ort0000242.
- Berridge, D. (2007). *Theory and explanation in child welfare: education and looked-after children. Child & Family Social Work*, 12(1), 1–10. doi:10.1111/j.1365-2206.2006.00446.x.
- Cantwell, N., Gale, C., McGhee, K., Skinner, K. (2019). Noorte ettevalmistamine asendushoolduselt lahkumiseks. Praktiline juhised. Kasutamise kuupäev: 05.06.2021, allikas: https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/33888f00-a19e-4a0b-98c1-a74f35377604/practice_guidance_EST_web.pdf.
- Cherry, K. (2021). *Erik Erikson's Stages of Psychosocial Development*. Kasutamise kuupäev: 05.10.2021, allikas: <https://www.verywellmind.com/erik-eriksons-stages-of-psychosocial-development-2795740#:~:text=as%20purpose%20emerges,-,Stage%204%3A%20Industry%20vs.%20Inferiority,in%20their%20accomplishments%20and%20abilities>.
- Centers for Disease Control and Prevention. (2021). *Child Development Basics*. Kasutamise kuupäev: 05.10.2021, allikas: <https://www.cdc.gov/ncbddd/childdevelopment/facts.html>.
- Dorsey, S., Burns, B. J., Southerland, D. G., Cox, J. R., Wagner, H. R., & Farmer, E. M. Z. (2011). *Prior Trauma Exposure for Youth in Treatment Foster Care. Journal of Child and Family Studies*, 21(5), 816–824. doi:10.1007/s10826-011-9542-4.
- Eesti Asenduskodu Töötajate Liit. (2021). Kasutamise kuupäev: 30.06.2021, allikas: <http://www.eatl.ee/>.

- Eesti hariduse viis väljakutset. Eesti haridusstrateegia 2012-2020 projekt. (2011). Kasutamise kuupäev: 02.07.2021 Allikas: <https://www.haridusfoorum.ee/images/stories/haridusstrateegia/eesti-haridusstrateegia-2012-2020-projekt.pdf>.
- Euroopa Nõukogu. *Asendushoolduses töötavate kutseliste töötajate juhend*. (2015). Kasutamise kuupäev: 08.10.2021, allikas: <https://rm.coe.int/16806a4537>.
- Finkelstein, M., Wamsley, M., Miranda, D. (2002). *What keeps children in foster care from succeeding in school? Views of Early Adolescents and the Adults in Their Lives*. Vera Institute of Justice.
- Gornischeff, K., Sindi, I., Saia, K., Toros, K., Valma, K. (2019). *Infojuhis asendushooldusel iseseisvuvatele ja elluastuvatele noortele: Sinu iseseisva elu alustamine*. (2019). Kasutamise kuupäev: 24.05.2021, allikas: https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/library/infojuhis_asendushooldusel_iseseisvuvatele_ja_elluastuvatele_noortele_sinu_iseseisva_elu_alustamine.pdf.
- Guy-Evans, O. (2020). *Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory*. Allikas: <https://www.simplypsychology.org/Bronfenbrenner.html>.
- Heinma, G. (2017). *Young People Living in Residential Care in Estonia: Pathways to Further and Higher Education*. (Magistritöö). Kasutamise kuupäev 01.07.2021, allikas Göteborgi Ülikool: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/57183/1/gupea_2077_57183_1.pdf.
- Isat, P., Vinckler-Nannattu, J. (2019). *Lapse psühholoogiline trauma: mis see on ja kuidas selle mõju leevendada?* Kasutamise kuupäev: 20.03.2022, allikas: <https://www.terviseinfo.ee/et/blogi/5236-lapse-psuhholoogiline-trauma-mis-see-on-ja-kuidas-selle-moju-leevendada>.
- Johnson, R., Browne, K., Hamilton-Giachritsis, C. (2006). *Young Children in Institutional Care at Risk of Harm. Trauma, Violence, & Abuse*, 7(1), 34–60. doi:10.1177/1524838005283696.
- Khandkar, S. H. (2009). *Open Coding*. Kasutamise kuupäev: 20.03.2022, allikas: <http://pages.cpsc.ucalgary.ca/~saul/wiki/uploads/CPSC681/opencoding.pdf>.

Kivnick, H. Q., Wells, C. K. (2013). *Untapped Richness in Erik H. Erikson's Rootstock*. *The Gerontologist*, 54(1), 40–50. doi:10.1093/geront/gnt123.

Knight, Z. G. (2017). *A proposed model of psychodynamic psychotherapy linked to Erik Erikson's eight stages of psychosocial development*. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 24(5), 1047–1058. doi:10.1002/cpp.2066.

Kuldjärv, M. (2021). *Järelhooldusteenus*. Kasutamise kuupäev: 28.06.2021 Kasutamise kuupäev: 20.03.2022, allikas: <http://media.voog.com/0000/0042/0719/files/Mis%20on%20j%C3%A4relhooldusteenus.pdf>

Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.

Lasteombudsman. (2013). *Asenduskoduteenuse analüüs*. Kasutamise kuupäev: 10.03.2022, allikas: https://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/asenduskoduteenuse_analuus.pdf.

Lasteombudsman analüüsis asenduskodu laste õiguste tagamist. (2021). Kasutamise kuupäev: 10.03.2022, allikas: <https://www.oiguskantsler.ee/et/lasteombudsman-anal%C3%BC%C3%BCsis-asenduskodu-laste-%C3%B5iguste-tagamist>.

Leosk, N. (2020). *Asendushooldus- kus me oleme ja kuhu jõuda tahame?* Kasutamise kuupäev: 30.07.2021 Allikas: <https://tarkvanem.ee/kasupere-artiklid/asendushooldus-kus-me-oleme-ja-kuhu-jouda-tahame/>.

Lewis, R. (2020). *Erikson's 8 Stages of Psychosocial Development, Explained for Parents*. Kasutamise kuupäev: 30.07.2021, allikas: <https://www.healthline.com/health/parenting/erikson-stages>

Lloyd, M. (2018). *Domestic Violence and Education: Examining the Impact of Domestic Violence on Young Children, Children, and Young People and the Potential Role of Schools*. *Frontiers in Psychology*, 9. doi:10.3389/fpsyg.2018.02094.

McLeod, S. (2018). *Erik Erikson's Stages of Psychosocial Development*. Kasutamise kuupäev: 10.03.2022, allikas: <https://www.simplypsychology.org/Erik-Erikson.html>

Meinberg-Kadai, K. (2021). *Tugiteenused asendus- ja perekodude töötajatele 2021. aastal*. Sotsiaalkindlustusamet. Kasutamise kuupäev: 29.07.2021, allikas:

<https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uudised/tugiteenused-asendus-ja-perekodude-tootajatele-2021-aastal>.

- Mendes, P., Michell, D., & Wilson, J. Z. (2014). *Young People Transitioning from Out-of-home Care and Access to Higher Education: A Critical Review of the Literature*. *Children Australia*, 39(04), 243–252. doi:10.1017/cha.2014.25.
- Morton, B. M. (2015). *Barriers to Academic Achievement for Foster Youth: The Story Behind the Statistics*. *Journal of Research in Childhood Education*, 29(4), 476–491. doi:10.1080/02568543.2015.1073817.
- Moyer, A. M., & Goldberg, A. E. (2019). *Foster Youth's Educational Challenges and Supports: Perspectives of Teachers, Foster Parents, and Former Foster Youth*. *Child and Adolescent Social Work Journal*. doi:10.1007/s10560-019-00640-9
- Nuiamäe, M., Murasov, M., Masso, M. (2020). *Lapsendamise ja hooldusperre paigutamise järgne seiresüsteem*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- O'Leary, Z., Hunt, J. (2017). *The essential guide to doing your research project* (3rd ed.). United Kingdom: SAGE Publications.
- Online MSW Programs. (2020). *Introduction to Systems Theory in Social Work*. Kasutamise kuupäev: 01.03.2022, allikas: <https://www.onlinemswprograms.com/social-work/theories/systems-theory-social-work/>.
- Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Anniste, K., Masso, M. (2016). *Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Papovich, C. (2019). *Trauma & Children in Foster Care: A Comprehensive Overview*. Kasutamise kuupäev: 10.03.2022, allikas: <https://www.csp.edu/publication/trauma-children-in-foster-care-a-comprehensive-overview/>.
- Pears, K. C., Kim, H. K., Brown, K. L. (2018). *Factors affecting the educational trajectories and outcomes of youth in foster care*. In E. Trejos-Castillo & N. Trevino-Schafer (Eds.), *Handbook of foster youth* (pp. 208-222). New York: Routledge.

- Piel, M. H. (2018). *Challenges in the Transition to Higher Education for Foster Care Youth. New Directions for Community Colleges*, 2018(181), 21–28. doi:10.1002/cc.20288.
- Ragelienė, T. (2016). *Links of Adolescents Identity Development and Relationship with Peers: A Systematic Literature Review*. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry = Journal de l'Académie canadienne de psychiatrie de l'enfant et de l'adolescent*, 25(2), 97–105.
- The Center for the Future of Teaching and Learning. (2010). *Ready to Succeed in the Classroom. Findings from Teacher Discussion Groups on their Experiences and Aspirations Teaching Students in the Foster Care System*. Aptos, CA: Cole Communications.
- The communication needs of looked after children. (2018). *Adoption & Fostering*, 42(1), 86–90. doi:10.1177/0308575918760472.
- Tripney, J., Newman, M., Bangpan, M., Nisa, C., Mackintosh, M., Sinclair, J. (2010). *Factors influencing young people (aged 14-19) in education about STEM subject choices : a systematic review of the UK literature*. London: Wellcome Trust.
- Scannapieco, M., Connell-Carrick, K., & Painter, K. (2007). *In Their Own Words: Challenges Facing Youth Aging Out of Foster Care*. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 24(5), 423–435. doi:10.1007/s10560-007-0093-x.
- Scherr, T. G. (2007). Educational experiences of children in foster care: Meta-analyses of special education, retention and discipline rates. *School Psychology International*, 28(4), 419–436. <https://doi.org/10.1177/0143034307084133>.
- Sherr, L., Roberts, K. J., Gandhi, N. (2017). *Child violence experiences in institutionalised/orphanage care*. *Psychology, Health & Medicine*, 22(sup1), 31–57. doi:10.1080/13548506.2016.1271951.
- Sindi, I., Toros, K., Kuldjärv, M., Kattai, K., Gornischeff, K., Medar, M., Valma, K., Saia, K. (2019a). *Asendushooldusel täisealiseks saavate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine. Soovituslik juhend asendus- ja järelhooldusteenuse osutajatele*. Tallinn: Tallinna Ülikool.

- Sindi, I., Kattai, K., Medar, M., Toros, K., Valma, K., Kuldjärv, M., Gornischeff, K., Saia, K. (2019b). *Asendushooldusel täisealiseks saavate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine ning järelhooldusteenuse planeerimine ja korraldamine. Soovituslik juhend kohalikule omavalitsusele*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Sotsiaalhoolekande seadus. (2021). Kasutamise kuupäev: 11.02.2022, allikas: <https://www.riigiteataja.ee/akt/122032021014>. RT I, 22.03.2021, 14.
- Sotsiaalkindlustusamet. (2020). *Juhis asendus- ja järelhooldusteenuse korraldamiseks*. Kasutamise kuupäev: 01.08.2021, allikas: https://sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/juhis_asendus-_ja_jarelhooldusteenuse_korraldamiseks.pdf.
- Sotsiaalkindlustusamet. (2021). *Asendushooldus ja kasuvanemlus*. Kasutamise kuupäev: 15.07.2021, allikas: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-pered/asendushooldus-ja-kasuvanemlus>.
- Sotsiaalministeerium. (2013). *Asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüs*. Kasutamise kuupäev: 05.07.2021, allikas: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/ahk_alusanalyys_dets_2013.pdf.
- Sotsiaalministeerium. (2014). *Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat*. Kasutamise kuupäev: 11.02.2022, allikas: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2021). *Asendus- ja järelhooldus*. Kasutamise kuupäev: 19.07.2021 Allikas <https://www.sm.ee/et/asendus-ja-jarelhooldus>.
- Sotsiaalministeerium, Sotsiaalkindlustusamet. (2021). *Lapsendamine, eestkoste, asendushooldus ja turvakodu*. Kasutamise kuupäev: 19.07.2021, allikas: <https://www.eesti.ee/et/perekond/vanemateta-lapsed-ja-laste-turvalisus/lapsendamine-eestkoste-asendushooldus-ja-turvakodu>
- Strömpl, J. (2016). Eessõna. Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialajakiri Sotsiaaltöö. 4/2016.
- Zeller, M., Köngeter, S. (2012). *Education in residential care and in school: A social-pedagogical perspective on the educational attainment of young women leaving care*. *Children and Youth Services Review*, 34(6), 1190–1196. doi:10.1016/j.childyouth.2012.01.047.

- Trout, A. L., Hagaman, J., Casey, K., Reid, R., Epstein, M. H. (2008). *The academic status of children and youth in out-of-home care: A review of the literature. Children and Youth Services Review, 30*(9), 979–994. doi:10.1016/j.childyouth.2007.11.019.
- Turk, P. (2011). *Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolek*. Tallinn: Poliitikauuringute keskus Praxis.
- Valk, A. (2016). *Madala haridustaseme ga noored*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Van Assche, K., Valentinov, V., Verschraegen, G. (2019). *Ludwig von Bertalanffy and his enduring relevance: Celebrating 50 years General System Theory. Systems Research and Behavioral Science*. doi:10.1002/sres.2589.
- Van Holen, F., Van Hove, L., Clé, A., Verheyden, C., Vanderfaeillie, J. (2021). *How do foster children placed in long-term family foster care experience school?* Developmental Child Welfare.
- Vogel-Scibilia, S. E., McNulty, K. C., Baxter, B., Miller, S., Dine, M., & Frese, F. J. (2009). *The Recovery Process Utilizing Erikson's Stages of Human Development. Community Mental Health Journal, 45*(6), 405–414. doi:10.1007/s10597-009-9189-4.
- Walsh, W. A., Mattingly, M. J. (2011). *Long-Term Foster Care - Different Needs, Different Outcomes. The Carsey School of Public Policy at the Scholars' Repository*. 139. Durham, N.H. : Carsey Institute, University of New Hampshire.
- Williamson, K., Given, L. M., Scifleet, P. (2018). *Qualitative data analysis. Research Methods, 453–476*. doi:10.1016/b978-0-08-102220-7.00019-4.
- Williams-Mbengue, N. (2016). *The Social and Emotional Well-Being of Children and Youth in Foster Care*. National Conference of State Legislatures. Kasutamise kuupäev: 11.02.2022, allikas: https://www.ncsl.org/Portals/1/Documents/cyf/Social_Emoional_WellBeing_Newsletter.pdf.
- White-McNulty, L., Patrikakou, E. N., Weissberg, R. P. (2005). *Fostering Children's Motivation to Learn. LSS Partnerships. A Guide for Teachers*. Kasutamise kuupäev: 11.07.2021, allikas: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED497147.pdf>.

Õunapuu, L. (2014). Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

LISAD

Lisa 1. Küsimustik 1 asenduskodude noortega tegelevatele töötajatele

1. Millisel määral ja kuidas tegeletakse asenduskodude laste minevikutraumadega? Milliseid teraapiaid/nõustamisvorme pakutakse noortele lapsepõlves kogetu tõttu?
2. Millised on asenduskodudest tulnud noorte haridusalased hoiakud? Kui paljud neist tunnevad suuremat huvi edasiõppimise vastu? Mis vanuses noored edasiõppimise vastu enim huvi tunnevad ning kumma sooline osakaal on suurem?
3. Mis on tegurid, mis põhjustavad asenduskodude noortel hariduse katkemise? Mis viisil saaks noorte hariduse katkestamist vältida?
4. Kui paljudel asenduskodude noortel on esinenud koolikiusamist? Millistel viisidel on see väljendunud?
5. Millised on Teie arvates põhjused, miks asenduskodust pärit noored katkestavad õpingud või ei soovi jätkata õppimist kõrgemas haridusastmes?
6. Kuidas hindate noorte suhtumist koolis käimisesse? Kui paljude noorte arvates on kooliskäimine katsumus? Kui paljudele pigem meeldib koolis käia? Millised raskusi on noored kirjeldanud hariduse omandamise kestel? Kui paljud noored on väitnud, et neid on koheldud koolis teistest eakaaslastest teisiti?
7. Kui paljudel noortel esineb iseseisvumisel raskusi? Kui paljud noored vajavad reaalsuses järelhooldust? Millised on peamised põhjused, miks noored järelhooldusteenust vajavad?
8. Milline on üldiselt asenduskodude laste taust enne asendushooldusele paigutamist? Kui sageli esineb laste väärkohtlemist, ahistamist, nende hülgamist või muid traumeerivaid kogemusi?
9. Millisel määral esineb asenduskodude lastel ja noortel teistest eakaaslastest rohkem arengust mahajäämust? Kirjeldage, kuidas see väljendub. Kui arengust mahajäämust ei esine, siis mis on Teie arvates põhjused, miks seda arvatakse?

10. Millised paistavad olevat noorte väljaõpetamine tuleviku osas? Kui palju huvi ja entusiasmi väljendavad asenduskodu noored oma tuleviku ja iseseisvaks saamise suhtes?
11. Mida kujutab endast asendushooldusele paigutamise protsess? Millistel tingimustel ja kui kiirelt sekkub riik perekondadesse, kus laps vajab teistsugust kasvukeskkonda?
12. Kuidas etappide kaupa analüüsitakse, arendatakse ning reformitakse asenduskodude süsteemi? Kui kiirelt arenguprotsessid toimuvad?
13. Kui suurel määral on Teie hinnangul asenduskodusse paigutatud küpsemas eas lapsed koolis, tööl ja elus üleüldiselt edukamad võrreldes lastega, kes on kasvanud asenduskodus terve oma elu? Kuidas see väljendub?
14. Kuidas hindate asenduskodude hooldajate arvu vastavalt hooldatavatele? Kuidas hindate, kui paljud asenduskodude kasvandikud saavad Teie hinnangul piisavalt tähelepanu? Kui Teie arvates osutatakse lastele liiga vähe tähelepanu, siis millised oleks ettepanekud olukorra parendamiseks?
15. Millisel momendil väheneb või kaob asenduskodude töötajate roll laste ja noorte abistamisel kas töö eeskirjade, legaalse või muude põhjuste tõttu? Millisel momendil on Teie hinnangul noorte heaolu vastutus rohkem koolil või mõnel muul asutusel, kui asenduskodul?
16. Mida saaksid asenduskodud paremini teha laste ja noorte heaolu jaoks?

Lisa 2. Küsimustik 2 asenduskodude noortele

1. Millisel määral tunnete, et olete saanud asenduskodus elamise kestel piisavat toetust elukriiside ja minevikus kogetud raskustega toime tulemiseks või kui palju oleks seda võinud rohkem olla? Kui palju saite käia vajalikes teraapiates ning nõustamistel? Millisel viisil Teid toetati?
2. Kuidas olete rahul oma asenduskoduga, kus elate/elasite? Mis seal meeldib/ei meeldi? Mis võiks/oleks võinud seal paremini või teistmoodi olla?
3. Mis määral tunnete, et saate/olete saanud asenduskodus hooldajate poolt piisavalt tuge ja tähelepanu või on midagi puudu? Kuidas Teile tuge pakutakse/pakuti/? Milline on/oli Teie suhe asenduskodu töötajatega?
4. Kui palju tunnend/tundsid isiklikke kriise või probleeme, mil asenduskodu töötajad või hooldajad ei oska/ei osanud Teid aidata? Mida teete/tegite, kui sellised probleemid esinevad/esinesid?
5. Milline oli Teie minevik enne asenduskodusse sattumist? Kirjeldage, kuidas ja millisel määral mõjutab see Teie praegust toimetulekut?
6. Kui tähtis on Teie jaoks hariduse omandamine? Kui oluliseks peate põhihariduse omandamist? Kas plaanite jätkata õpinguid kõrgemas haridusastmes? Miks on hariduse omandamine vajalik tulevikuperspektiivis?
7. Kui suurel määral on koolis käimine olnud katsumus või on koolis käimine pigem meeldinud? Millised raskused on olnud hariduse omandamise kestel? Kuidas olete tundnud, et Teid koheldi/koheldakse koolis teistest eakaaslastest teisiti?
8. Kui palju on asenduskodus elamise tõttu esinenud koolikiusamist? Kui jah, siis millisel viisil kiusati? Kuhu teadsid selle tõttu pöörduda ning kui palju oli kartust otsida abi?
9. Millised on Teie arvates põhjused, miks asenduskodust pärit noored katkestavad õpingud või ei soovi jätkata õppimist kõrgemas haridusastmes? Kus näete ennast lähima 5 aasta jooksul haridusteed jätkamas? Mida tulevikus õppida oleks huvi ja kuhu kooli õppima sooviksid minna? Kui ei, siis põhjenda, miks haridusteed lähiaastate jooksul jätkata ei soovi.

10. Kuidas on Teie asenduskodus elamine on mõjutanud Teie õppeedukust? Kui tihti ja mis määral olete tundnud, et eakaaslased koolis said asjad selgeks kiiremini või olid mingites õppeainetes osavamad?

11. Millal ja kuidas saite teada järelhooldusteenusest? Kuidas ennast iseseisvumisel tundsite? Millisel määral saate/saite iseseisvumisel hakkama või vajasite tuge hakkamasaamisel? Kui palju oli/on järelhooldusteenus aidanud hakkama saamisel? Millist abi on iseseisvumisel kõige enam vaja?

12. Kui keeruline on/oli iseseisvumine? Kuidas iseseisvumisprotsess Teie elus toimus? Kuidas hindate iseseisvumiseks pakutavat/pakutud tuge?

13. Millised on Teie tulevikuplaanid? Mida soovite oma elus teha ja saavutada? Kui entusiastlik olete oma tuleviku suhtes?